

ნოდარ დარსანია

ამენსოტეჰ IV  
(ენნატონის)  
სარწმუნოებრივი  
რეფორმა და მისი  
პოლიტიკური  
არსი

ნაშრომში განხილულია ფარაონ ამენხოტეპ IV (ეხნატონის) მმართველობის ყველაზე უჩვეულო, მაგრამ მეტად საინტერესო პერიოდი ეგვიპტის ისტორიაში. მის მიერ გატარებული რელიგიურ-პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური რეფორმანიშნადაა მოელ რიგ ეგვიპტურ ტრადიციებთან კავშირის გაწყვეტას, ასევე წარმოადგენდა ცხოვრების სრულიად ახალი წესის შემოღებასა და დანერგვას. დოკუმენტური და ლიტერატურული წყაროების, რუს და დასავლეთ ევროპელ ეგვიპტოლოგთა მეცნიერული ნაშრომების საფუძვლიანი შესწავლისა და მეცნიერული ანალიზის საფუძველზე განხილულია ეხნატონის სარწმუნოებრივი რეფორმა, გამოკვლეულია და შესაბამისად გაშუქებულია მისი პოლიტიკური არსი.

ნაშრომი გათვალისწინებულია უმაღლესი სკოლის ისტორიის სპეციალობის სტუდენტებისა და მკითხველთა ფართო აუდიტორიისათვის, ვინც დაინტერესებულია ეგვიპტის ისტორიისა და კულტურის საკითხებით.

რედაქტორი: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,  
პროფესორი **თეიმურაზ მიტაშინი**

რეცენზენტები: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,  
პროფესორი **ჩემალ შარაშენიძე**  
ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი,  
დოცენტი **თეიმურაზ ინანაიშვილი**  
ისტორიის მეცნიერებათა  
კანდიდატი **ლამიზა ჯოჯია**

მაღლობას ვუხდით მარინა მამალაპე-ლარასელიას წიგნის გამოსაცემად  
გაწეული ფინანსური დახმარებისათვის

## შესავალი

ფარაონ ამენხოტეპ IV (ისტორიაში ის უფრო ცნობილია ეხნატონ *ჩს* სახელით) მმართველობის პერიოდი (1370-1353 ძვ.წ.) ურვეულო, მაგრამ წარუშლელი ფურცელია ძველი ეგვიპტის ისტორიაში. მის მიერ გატარებული რელიგიურ-პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური რეფორმა (მას ასევე უწოდებენ ელ-ამარნას რეფორმას).<sup>1</sup> თავისი შინაარსითა და მასშტაბურობით წარმოადგენს მეტად მნიშვნელოვან, ამავე დროს დრამატიზმითა და ტრაგიზმით აღსავსე ისტორიულ მოვლენას. ამით აიხსნება ამ ხანმოკლე პერიოდისადმი ასეთი დიდი დაინტერესება მეცნიერთა მხრიდან, რაც დღემდე გრძელდება.

ეხნატონ *ჩს* რეფორმის წინაპირობების, მისი გამომწვევი მიზეზების, ამოცანების, მიზანმიმართულობისა და შედეგების კვლევა-ძიებას მიეძღვნა რუს, ამერიკელ, ინგლისელ, ფრანგ და სხვა მკვლევართა მთელი რიგი მეცნიერული ნაშრომი. ეხნატონის რომანტიკული პიროვნების დახასიათება, მისი ბიოგრაფია და მშფოთვარე რეფორმატორული შემოქმედების კრიტიკული ანალიზი მოცემულია მეცნიერების: არტურ ვეიგალის, იმანუილ ველიკოვსკის, კრისტიან ჟაკის, ი. ი. პერეპიოლკინისა და სხვათა ნაშრომებში.<sup>2</sup>

ასევე ეხნატონ *ჩს* რეფორმატორული მოღვაწეობა, რეფორმის ძირითადი არსი, შესაბამისად, ამ რეფორმის ცალკეული მხარეები და

---

1. ელ. ამარნას რეფორმას უწოდებენ იმ არაბული სოფლის ელ-ამარნას სახელის მიხედვით, რომელიც მდებარეობს ეხნატონ IV ძველი დელტაქალაქის ეხტატონის ადგილას, სადაც ნაპოვნია ამ პერიოდის ამსახველი ყველა ძეგლი.

2. Артур Вейгал. Эхнатон, фараон-Вероотступник, м; 2004; Иммануил Великовский, Элип и Эхнатон, Ростов- на дону, 1996; Кристиан Жак, Египет великих фараонов, М, 1992. ი.ი. პერეპიოლკინი, ოქროს ეპოხის საიდუმლო, თბ., 1979.

მისი განმსაზღვრელი ფაქტორები სათანადო მეცნიერული დებულებებითა და დასკვნებით, შესწავლილია და გაანალიზებულია გამოჩენილი მეცნიერების: ვ.ი. აივდიევის, ბ.ა. ტურაევის, ი.ი. პერეპიოლკინის, უილიამ მურნანეს, ისააკ ასიმოვის და სხვათა მონოგრაფიებსა და თუ მრავალტომეულებში.<sup>1</sup>

ძველი ეგვიპტის ამ ხანის ისტორიას მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ბ.ა. ტურაევის, ვ.ი. აივდიევის, ვ.ვ. სტრუვეს, ნ.ფ. შილიუკის ავტორობით და მეცნიერთა ცალკეული კოლექტივების თაოსნობით გამოცემულ სახელმძღვანელოებში, ძველი აღმოსავლეთის ისტორიაში.<sup>2</sup>

ამ პერიოდის ისტორია, სახელდობრ, ეხნატონის გარდაქმნებთან დაკავშირებული პრობლემატური საკითხები უშუალოდ განხილულია და გაშუქებულია ბ.ა. ტურაევის, ჯეიმს ბრესტედის, ჟაკ ვერკუტერის, ჯორჯ ჰარტის, სნეგიროვის ი.ლ. და ფრანცევის, ი.პ. და სხვათა, ძველი ეგვიპტის ისტორიისადმი მიძღვნილ მონოგრაფიებში.<sup>3</sup>

იმ დროის ამსახველი დოკუმენტური მასალა, ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით მოცემულია, ძველი მსოფლიოსა და ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის ქრესტომათიებში.<sup>4</sup>

---

1. Авдиев В.И. Древне - Египетская реформация, М; 1923; Тураев Б.А. История Древнего Востока т., I М; 1936; Перепёлкин Ю.Я. Переворот Амосхотепа IV ч. I.М; 1971, ч. 2, М; 1984; William J. Murnane, Ancient Egypt, New-York, 1985. Isaac Asimov, The Egyptians, Boston, 1967.

2. Авдиев В.И. История Древнего Востока, М; 1970. Тураев Б.А. История Древнего Востока, Минск, 2004; ვ. ვ. სტრუვე, ძველი აღმოსავლეთის ისტორია, თბ., 1941. Шилиук Н.Ф. История древнего мира: древний восток, ч. I. М; 1991; История Древнего Востока (под ред. Кузишина В.И. М; 1979. ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია, რედ. გ. მელიქიშვილი, თბ; 1988.

3. Тураев Б.А. Древний Египет, Петербург; 2000. Джеримс Брестед, История Египта с древнейших времен до персидского завоевания, М, 1915. Жак Веркютер, Древний Египет, М; 2004; Джордж Харт, Древний Египет, М; 1996; Снегирев И.Л. Францев И.П. Древний Египет, М; 1958.

4. Хрестоматия по истории древнего мира, Т, I, пол. ред. В.В. Струве, М; 1953. Хрестоматия по истории Древнего Востока, ч. I под ред. Коростовцева М.А. и др. М; 1980; ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია რედ. გრ. გიორგაძე, თბ. 1990.

მიუხედავად იმისა, რომ ამ მეტად საინტერესო და მნიშვნელოვანი ისტორიული მოვლენის გამოკვლევისა და შესწავლისათვის გაწეულია ნაყოფიერი მეცნიერული მუშაობა, ეხნატონის პიროვნებასთან, მის პოლიტიკურ მოღვაწეობასა და მის მიერ განხორციელებულ რეფორმასთან დაკავშირებული ზოგიერთი დღემდე გაურკვეველი საკითხები, მათი საფუძვლიანად შესწავლის აუცილებლობის წინაშე გვაყენებს.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ძველი ეგვიპტის ისტორიის შესახებ არსებული მეცნიერული ლიტერატურა უკიდურესად მწირია. ერთადერთი საყურადღებო ნაშრომი მ. ხვედელიძის ძველი ეგვიპტის ისტორიის ზოგადი მიმოხილვაა.<sup>1</sup> ძველი ეგვიპტის რელიგიისა და ხელოვნების თემაზე მისი ავტორობით ასევე გამოქვეყნებულია რამდენიმე სტატია.<sup>2</sup> ეგვიპტის ზოგიერთ არქიტექტურულ და საქვეყნოდ გახმაურებულ არქეოლოგიურ აღმოჩენებზე, ეგვიპტის სიმბოლოზე პირამიდებზე მოგვითხრობენ წიგნები: ჯ. ნადირაძის „ადამიანი და პირამიდა“,<sup>3</sup> გ. ქავთარიას „სამყაროს შვიდი საოცრება“.<sup>4</sup>

ეგვიპტის კულტურის ისტორიის ცალკეულ საკითხებს ეხება მ. ჯიშყარიანის, თ. სამუშიას, ხ. ბაბუნაშვილის პუბლიკაციები.<sup>5</sup> ელამარნის რეფორმის პერიოდის ეგვიპტის ისტორია ცალკე მონოგრაფიულად არაა დამუშავებული და არც მეცნიერული ღირებულების მქონე სტატიები გავეაჩნია.

ეხნატონის მე-18 დინასტიის წარმომადგენელია. იმ დინასტიისა, რომელთაც სათავე დაუდეს ეგვიპტის ახალი სამეფოს ხანას. ამ დროს ეგვიპტემ გადაიგდო უცხოელ დამპყრობთა უღელი და თავ-

---

1. ხვედელიძე მ. ძველი ეგვიპტე, იხ: ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია, რედ. გ. მელიქიშვილი, თბ.; 1988.

2. ხვედელიძე მ. ფარაონი ხეოფსი და ახალი აღქმა? იხ. კავკასიურ-აზლო-აღმოსავლური კრებული №XI. რედ. გრ. გიორგაძე, თბ., 2004. Проблема бога в изучений Древнеегипетской религий. см. Кавказско-ближневосточный сборник<sup>1</sup> VII, ред. Гр. Гиоргадзе, Тб., 1984.

Замстки о древнеегипетской драме эпохи Древнего Царства. см., Кавказско-ближневосточный сборник<sup>1</sup> VI, ред. Гр. Гиоргадзе, Тб., 1980.

3. ჯ. ნადირაძე, ადამიანი და პირამიდა, თბ., 1978.

4. გ. ქავთარია, სამყაროს შვიდი საოცრება, თბ., 1996.

5. იხ. კულტურის ისტორიის საკითხები №V, რედ. გ. ლორთქიფანიძე, ქ. პავლიაშვილი, თბ., 1998.

დაცვიდან ფართო შეტევით ომზე გადავიდა. ახალი დინასტიის ფარაონები აწარმოებენ აქტიურ საგარეო პოლიტიკას. აწყობენ სამხედრო ლაშქრობებს, ექსპედიციებს აღმოსავლეთისა და სამხრეთის მიმართულებით.

თოთმესებისა და ამენხოტეპების გამუდმებული ომების მიზანი მცირე აზიის (უმთავრესად სირიის) და ილუშალი პუნტის სიძლიერების ხელში ჩაგდება იყო. ეგვიპტის ექსპანსია შორს სცილდებოდა ნილოსის ველის საზღვრებს. წინა აზია, აფრიკის სამხრეთი სანაპიროები და ეგეოსური სამყარო ანგარიშს უწევენ ფარაონების ძლევამოსილ, მრისხანე სახელმწიფოს, ჩამოყალიბდა უძლიერესი სამხედრო-ბიუროკრატიული მონარქია ფარაონის მძლავრი და მტკიცე ხელისუფლებით, ძლიერი სამხედრო ძალებით, აგრესიული საგარეო პოლიტიკით, განსაკუთრებული კოლონიალური მისწრაფებებით.

ამენხოტეპ IV (ეხნატონის) დროისათვის დამპყრობლური აურზაური შეწყდება. აღმოსავლეთში ჩამოყალიბდებიან ახალი პოლიტიკური გაერთიანებები, რომლებიც სერიოზულად წინ აღუდგებიან ეგვიპტის შემდგომ წინსვლას. მეორე მხრივ, ქვეყნის შიგნით, გამწვავდება ბრძოლა ფარაონების თვითმპყრობელურ ხელისუფლებასა და მსხვილ მიწათმფლობელურ და რელიგიურ კასტას - ქურუმობას შორის, ქურუმობას არ უნდოდა ხელიდან გაეშვა ის სოციალურ-პოლიტიკური გავლენა, რომელიც მას გააჩნდა საზოგადოებაზე სახელმწიფოს შიგნით.

დაპყრობით ომებში მოპოვებული გამარჯვებების შედეგად გაძლიერებული ფარაონთა ძალაუფლება დაუპირისპირდება და დაემუქრება ქურუმობას იმ განსაკუთრებული პრივილეგიების გამო, რომელიც მათ მოპოვებული ჰქონდათ ხელისუფლების მხრიდან მანამდე. რადგან ქურუმობა ფლობდა უდიდეს მიწის სავარგულებს (განსაკუთრებით ამონის ქურუმობა), გამუდმებით იძენდა და განაგებდა კოლოსალურ სიძლიერეს. ამ აურაცხელი სიძლიერით რასაკვირველია, სარგებლობდა და ამიტომ წარმოადგენდა მძლავრ სოციალურ ფენას.

ეხნატონის ამარნის რეფორმა, სოლარული მონოთეიზმის შემოღებითა და სატაძრო მიწების სეკულარიზაციით, კიდევაც წარმოადგენდა ამონის ქურუმობის განადგურების პოლიტიკას, რომელიც ითვალისწინებდა მისი ეკონომიური დასაყრდენისა და პოლიტიკური გავლენის მოსპობას, ფარაონის ხელისუფლების განმტკიცებას. ამიტ-

ომ, მიუხედავად იმისა, რომ ეხნატონი<sup>1</sup> გადატრიალებას, ჩვეულებრივ რელიგიურ რეფორმას უწოდებენ, ის ამკარად ავლენს პოლიტიკურ ხასიათსაც, რადგან სახელმწიფოს შიგნით გააფთრებული პოლიტიკური დაპირისპირების ლოგიკური შედეგია.

ამგვარად, ჩვენი მიზანია ლოკუმენტური და ლიტერატურული წყაროების, რუს და დასავლეთ ევროპელ ეგვიპტოლოგთა ადრინდელი და ბოლოდროინდელი მეცნიერული ნაშრომების საფუძვლიანი შესწავლის და სათანადო მეცნიერული ანალიზის საფუძველზე, განვიხილოთ ელ-ამარნის სარწმუნოებრივი რეფორმა, გამოვიკვლიოთ, შესაბამისად გავაშუქოთ და გავარკვიოთ მისი პოლიტიკური არსი.

ჩვენი ამოცანაა, ქვეყნის განვითარების საგარეო და საშინაო ფაქტორებიდან გამომდინარე: 1. იმ მიზეზების დადგენა და განსაზღვრა, რომლებმაც გამოიწვიეს რეფორმის გატარების აუცილებლობა, 2. ეხნატონის პიროვნებისა და მისი რეფორმის დახასიათება. 3. სარწმუნოებრივი რეფორმის რელიგიური და პოლიტიკური არსის გარკვევა. 4 ეგვიპტის ისტორიაზე რეფორმის შედეგში გავლენისა და ასევე მისი ტრაგიკული შედეგების მიზეზების გამოვლენა.

გრანდიოზულად ჩაფიქრებული რეფორმის წარუმატებლობა ასევე პოულობს თავის სოციოლოგიურ ახსნა-განმარტებასაც. რეფორმატორული საქმიანობის პროცესში ეხნატონი<sup>2</sup> ეყრდნობოდა მმართველი ზედაფენის მხოლოდ ვიწრო წრეს. მისი რეფორმა ტარდებოდა წმინდა ბიუროკრატიული გზით, ახალი რელიგია ვერ გაითავისა ეგვიპტის მოსახლეობის უდიდესმა ნაწილმა. ძველი სალოცავებისა და ტაძრების დანგრევა განხორციელდა უხეში, სასტიკი ფორმით. ქვედა ფენებმა არ დაუჭირეს მხარი ფარაონს. დაიწყო მღელვარებები, არეულობები. ქურუმობამ ამ ვითარებით ისარგებლა. მარჯვედ გამოიყენა მოსახლეობის ფართო ფენების უკმაყოფილება. ქურუმობა უფრო ძლიერი აღმოჩნდა და მიაღწია კიდევ საბოლოო გამარჯვებას. ეხნატონის გარდაცვალების შემდეგ რეფორმა ჩაიშალა. ეხნატონის მემკვიდრეებმა ეგვიპტეში ძველი წესწყობილება აღადგინეს.

# 1. მე-18 დინასტიის აგრესიული საგარეო პოლიტიკა. კლემამოსილი ეგვიპტური იმპერიის შექმნა

ძველი წელთაღრიცხვით XVIII საუკუნის ბოლოს ჰიქსოსების მიერ ეგვიპტის დაპყრობით სრულდება ქვეყნის შუა სამეფოს პერიოდი. (1675 წ. მათ აიღეს ქ. მემფისი) ჰიქსოსების ბატონობის ხანა 108 წელს გაგრძელდა (1675-1567 წ.წ. ძვ.წ.) ქვეყნის გადაქცევამ უცხოელი დამპყრობლების ასპარეზად, უძველესი კულტურისა და ტრადიციის მქონე ეგვიპტელებში საყოველთაო-განმათავისუფლებელი მოძრაობა გამოიწვია. ეგვიპტელთა განმათავისუფლებელი ბრძოლა ჰიქსოსების წინააღმდეგ დამთავრდა ფარაონ იახმეს I დროს. ის მართავდა ქვეყანას (1552-1527 წწ. ძვ.წ.) ძველი ეგვიპტური ტრადიციის გადმოცემის თანახმად, მის სახელთანაა დაკავშირებული ძველი ეგვიპტის ისტორიაში XVIII დინასტიის დაარსება და ახალი ხანის დასაწყისიც.<sup>1</sup> ქვეყნის განთავისუფლებამ ჰიქსოსებისაგან და ეგვიპტის ხელახალმა გაერთიანებამ XVIII დინასტიის ფარაონების ძალაუფლების ქვეშ გარკვეულწილად განაპირობა ეგვიპტის სამხედრო ძლიერების განმტკიცება და საგარეო პოლიტიკის გააქტიურება. ამდენად, ეს ყველაფერი კი შემდგომში ფართომასშტაბიან დაპყრობით ომებში გამოვლინდება.

XVIII დინასტიის ფარაონების სამხედრო ლაშქრობების ძირითად (ტრადიციულ) მიმართულებებს წარმოადგენდა: სამხრეთით ნუბია, ჩრდილო-აღმოსავლეთით - პალესტინისა და სირიის ტერიტორიები. ქვეყნიდან ჰიქსოსების განდევნის შემდეგ იახმეს I წარმატებით ილაშქრა პალესტინასა და სირიაში. აღადგინა ეგვიპტის ბატონობა სამხრეთში, ნუბიაში. ეგვიპტემ კვლავ იმ საზღვრებამდე მიაღწია, რა საზღვრებშიც ის იმყოფებოდა შუა სამეფოს ხანაში.

იახმეს I გარდაცვალების შემდეგ ტახტზე ადის მისი მემკვიდრე ამენხოტეპ I (1546-1526 წ.წ. ძვ.წ.) ის მამამისის საგარეო და საშინაო პოლიტიკის უშუალო გამგრძელებელია. მან განამტკიცა ეგვიპტის პოზიცია ნუბიაში, წარმატებით ებრძოდა ლიბიელებს. მისი

1. История Древнего Востока, под. редакцией В.И., Кузнецина, М; 1979. с.

მმართველობის დროს ჩამოყალიბებული სახე მიიღო ახალი სამეფოს ბიუროკრატიულმა აპარატმა. ამენხოტეპ I განიმტკიცა თავისი პოზიციები მსხვილი პროვინციული მიწათმფლობელური არისტოკრატიის უფლებების შეზღუდვის შედეგად. ქვეყანა სავსებით დაქვემდებარებული იყო ფარაონის ძალაუფლებას, რომელიც თავის მხრივ ეყრდნობოდა სატახტო ბიუროკრატიას. ამ უკანასკნელის მოვალეობას წარმოადგენდა თვალყურის დევნება, რომ ფარაონის ნებისმიერი განკარგულება სისრულეში ყოფილიყო მოყვანილი. ახალი სამეფოს ხანაში, წმინდა საერო ბიუროკრატიას დაემატა სამხედროც, რადგან ამ დროს ეგვიპტეს ჰყავს უკვე ძლიერი მუდმივი არმია და ფლოტი, რომლის აუცილებლობა მნიშვნელოვანწილად განპირობებული იყო, როგორც ქვეყნის ტერიტორიის დაცვის, ისე აგრესიული საგარეო პოლიტიკით. ამავე პერიოდში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ქვეყნის მთავარი ვეზირის თანამდებობა.

ამენხოტეპის გარდაცვალების შემდეგ ქვეყნის ერთადერთი კანონიერი მემკვიდრე იყო უმცროსი და "ღვთაების და" იახმესი, რომელიც ჯერ კიდევ ამენხოტეპის სიკვდილამდე დაქორწინდა ამენხოტეპთან დაახლოებული სამხედრო პირზე თოტმესზე, ეს უკანასკნელი ამ ქორწინების საფუძველზე ჩვ.წ.-მდე 1526 წ. ადის ეგვიპტის ტახტზე, როგორც თოტმეს I (1526-1494 წწ ძვ.წ.).<sup>1</sup> მისი მეფობით იწყება ეგვიპტის სახელმწიფოს მომავალი სამხედრო ძლიერების, გამარჯვებებისა და მატერიალური კეთილდღეობის ხანა. ნუბიაში წარმატებული ლაშქრობის შედეგი იყო ეგვიპტის ძალაუფლების გავრცელება ნილოსის მესამე ჭორომამდე.<sup>2</sup> ეგვიპტის ფარაონთა შორის, ის პირველი გავიდა ეეფრატის ნაპირებამდე და ჩრდილოეთ სირიამდე, აქედან მან მიაღწია მითანის სამეფოს საზღვრებს და დაამარცხა მითანის არმია.<sup>3</sup> ცამეტი წლის მეფობის შემდეგ თოტმეს I გარდაიცვალა და ტახტზე ადის მისი ვაჟი 12 წლის თოტმეს II. თოტმეს II მამამისს ჰყავდა არა დედოფალ იახმესაგან, არამედ დიდგვაროვან ქალ მუტ-ნეფრეტისაგან. ამიტომ „ტახტზე

1. მ. ზვედლიძე, ძველი ეგვიპტე; იხ. ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია, რედ. გ. მელიქიშვილი, თბ., 1988, გვ. 158-159.

2. Снегирёв И.Л. Францев Ю.П. Древний Египет, М; 1958; გვ. 220.

3. ვ.ე. სტრუვე, ძველი აღმოსავლეთის ისტორია თბ., 1941; გვ. 200.

ასელის ლეგიტიმირება შესაძლებელი გახდა მისი ქორწინებით თავის ნახევარ დაზე ხატშეპსუტზე. (თოტმეს I და იახმესის უფროს ქალი-შვილზე)“<sup>1</sup>. მან მოასწრო მხოლოდ თითოჯერ გალაშქრება ნუბიასა და აზიაში. რადგან სუსტი ჯანმრთელობის მქონე ფარაონი სრულიად ახალგაზრდა გარდაიცვალა, თავისი მეფობის მესამე წელს, მისი სიკვდილის შემდეგ სამეფო კარზე ამტყდარი აშლილობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. იმიტომ, რომ ამ არეულობის დროს სამეფო ტახტი დაიკავა ხატშეპსუტმა თოტმეს I ქალმა, რომელიც ქვეყანას მართავდა 20 წელზე მეტ ხანს (1490-1468 ძვ.წ.).

აღსანიშნავია, რომ ეგვიპტეში ჯერ კიდევ არსებობდა მატრიარქატის გადმონაშთები. არსებული წესის მიხედვით ტახტის მემკვიდრეობა გადადიოდა დედის ხაზით. ფარაონი ტახტის დამკვიდრების უფლებას იღებდა არა როგორც თავისი მამის შვილი, არამედ როგორც მისი ქალის ქმარი. ამრიგად, ქალი იყო პირდაპირი მემკვიდრე. მაგრამ ეგვიპტეში, დიდი ხნის მანძილზე განმტკიცებული პატრიარქალური წესების თანახმად, ქალი ტახტის მემკვიდრეობის უფლებას გადასცემდა თავის ქმარს. ამიტომ ეგვიპტის ისტორიაში, ეს იყო პირველი მაგალითი იმისა, როცა ხატშეპსუტმა დედოფალმა უშუალოდ, გამოიყენა თავისი უფლება და გახდა ფარაონი.<sup>2</sup> ხატშეპსუტის მმართველობის დროს არ განხორციელებულა ფართო მასშტაბის არცერთი სამხედრო ლაშქრობა, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ სამხედრო-სავაჭრო ექსპედიციას შორეული პუნტის ქვეყანაში (აფრიკაში) თანამედროვე სომალი. ექსპედიცია დაბრუნებულია ეგვიპტეში (თებეში) ძვირფასი საჩუქრებით და ამ ქვეყნის მეფის, ეგვიპტის ფარაონისადმი ქვეშევრდომობის ფორმალური განცხადებით. მის დროს სრულებით იგნორირებულია მისი წინამორბედი ფარაონების მიერ მოპოვებული აზიური კოლონიები. შერყეულია, ეგვიპტის პოზიციები სირიასა და პალესტინაში. შექმნილი ვითარებით სარგებლობს მითანის სამეფო, რომელიც ამ დროისათვის მნიშვნელოვნად გაძლიერდა. ამას მიეცა შესაძლებლობა გაეაქტიურებინა თავისი საგარეო პოლიტიკა სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით.

1. ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია. რედ. გრ. გიორგაძე, თბ., 1990, გვ. 113

2. ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია, რედ. გრ. გიორგაძე, თბ.; 1990; გვ. 114.

ხატშეპსუტის მეფობის ბოლო პერიოდისათვის შარუპენის გარდა ეგვიპტის მთელი დანარჩენი სამფლობელოები მითანის სამეფომ მიისაკუთრა. ეგვიპტის წინააღმდეგ ქალაქ ქადეშის მეფის მიერ ორგანიზებულმა კოალიციამ (კოალიციის ზურგს უკან იდგა მითანის სამეფო) ქვეყნის შიგნით მდგომარეობა კრიტიკულად დაძაბა.

ხატშეპსუტის პოლიტიკით უკმაყოფილო და ქვეყანაში შექმნილი მძიმე ვითარებით შეწუხებულმა დიდგვაროვნებმა ტახტიდან ჩამოაგდეს ხატშეპსუტი. ტახტზე ავიდა თოტმეს II ვაჟიშვილი თოტმეს III (ძვ.წ. 1504-1450). მის სახელთანაა, განსაკუთრებით, დაკავშირებული XVIII დინასტიის ძლევამოსილი სამხედრო ლაშქრობები. ის ითვლება ძველი ეგვიპტის ისტორიაში ყველაზე გამოჩენილ მხედართმთავრად. მან თავის სიცოცხლის მანძილზე, რამდენიმე ათეული ლაშქრობა მოაწყო და ყველა წარმატებულად დაამთავრა. მას უმძიმესი ბრძოლების გადატანა მოუხდა პალესტინაში, სირიაში, სადაც ჩამოყალიბდა ძლიერი კოალიცია ადგილობრივი სამთავროებისაგან, ქალაქ ქადეშის მთავრის წინამძღოლობით. მხოლოდ ამ მძლავრი კოალიციის განადგურების შემდეგ, გახდებოდა შესაძლებელი პალესტინისა და სირიის დამორჩილება.

თოტმეს III ძირითადი დარტყმა წარმართა ძლიერი ციხე-ქალაქის მეგიდოს წინააღმდეგ. შეიდთვიანი ალყის შემდეგ ეგვიპტელებმა შეძლეს მისი ზელში ჩაგდება. ქ. მეგიდოსთან გამართული ბრძოლები დაწვრილებითაა აღწერილი თოტმეს III ანალებში.<sup>1</sup>

ქალაქ მეგიდოსთან მძლავრი კოალიციის განადგურებამ გზა გაუკაფა ეგვიპტელებს სირიისაკენ. თოტმეს III თხუთმეტჯერ ილაშქრა პალესტინასა და სირიაში. თხუთმეტივე ლაშქრობა ბრწყინვალე გამარჯვებებით დაგვირგვინდა. ამის შემდეგ ეს ტერიტორიები შემომტყიცებული იქნა ეგვიპტის სახელმწიფოს მიერ.

ეგვიპტის სამფლობელოების ყველაზე შორეული წერტილი ჩრდილოეთით, სირიაში, გახდა ქალაქი ქერქემში მდ. ეფრატზე. ფარაონის ჯარები გავიდნენ მდინარეზე სწორედ იმ მიდამოებში, სადაც ის ყველაზე უფრო ახლოს იყო ხმელთაშუაზღვასთან. ეგვიპტის გასვლამ მდ. ეფრატზე გამოიწვია მისი შეჯახება მითანის ძლიერ

---

1. ვ.ვ. სტრუვე, ძველი აღმოსავლეთის ისტორია, თბ., 1941; გვ. 203.

სამეფოსთან, რომელიც პრეტენზიას აცხადებდა, სირიაში პოლიტიკურ გაელენაზე. წარმატებული იყო თოტმეს III დაპყრობები სამხრეთის მიმართულებით. აქ დაპყრობილ იქნა ვრცელი ოლქები ნილოსის მეოთხე ჭორომამდე. შეიქმნა ეგვიპტის უძლიერესი სახელმწიფო, რომლის საზღვრები გადაჭიმული იყო ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ 3200 კმ.<sup>1</sup> თოტმეს III ყველაზე გამოჩენილ და არაჩვეულებრივი ფიგურა იყო ეგვიპტის ფარაონებს შორის. მან პირველმა დაისახა მიზნად, იმ დროინდელ მსფოლიოზე ეგვიპტის გაბატონებულ იმპერიად გადაქცევა.

ეგვიპტის საშინაო და საგარეო მდგომარეობა კიდევ უფრო განმტკიცდა თოტმეს III შემდგომი ფარაონის ამენხოტეპ II (ძვ.წ. 1426-1411) დროს. ის გახლავთ XVIII დინასტიის ერთ-ერთი უკანასკნელი დიდი დამპყრობელი. მის სახელთანაა დაკავშირებული რამდენიმე დიდი ლაშქრობა სირიაში. ამ ლაშქრობების დაწვრილებითი აღწერა შემორჩა მემფისის ნანგრევებზე ნაპოვნ წარწერებზე. პირველი ლაშქრობის დროს ამენხოტეპ II შეიჭრა პალესტინაში, გაანადგურა მოწინააღმდეგის ჯარები და ააოხრა ადგილობრივი ურჩი მთავრების ქალაქები. შემდგომ ის თავისი ჯარებით გადავიდა მდ. ორონტზე და რამდენიმე წარმატებული ბრძოლების შემდეგ დაიკავა ჩრდილოეთი სირია, დაიპყრო უგარითი - მნიშვნელოვანი ეკონომიური ცენტრი და სტრატეგიული პუნქტი ხმელთაშუაზღვის სანაპიროზე. ძლევამოსილი სამხედრო მოქმედებების შედეგად ამენხოტეპ II მიაღწია ეფერატის ნაპირებს. შესაძლებელია გადავიდა კიდევ მასზე და შეიჭრა მითანის სამეფოს ტერიტორიაზეც. ყოველ შემთხვევაში, ერთ-ერთ შემონახულ წარწერაზე ლაპარაკია იმაზე, რომ "მითანის ბელადები გამოცხადდნენ მასთან (ამენხოტეპთან) დიდძალი ხარკით, რომ შევედრონ მეფეს არუქოს მათ სიცოცხლე..."<sup>2</sup>

ამ ლაშქრობიდან ორი წლის შემდეგ ამენხოტეპ II მეორეჯერ ილაშქრა პალესტინაში, რომლის დროსაც მან გაანადგურა მტრის სამხედრო ძალები, დაიპყრო რიგი ქალაქები, ხელში ჩაიგდო მრავალი ტყვე და ნაღავლი. უპირველეს ყოვლისა: ოქრო, ვერცხლი, სპილენძი,

1. История Дневного Востока, под редакцией В.И. Кузнецова, М.; 1979. с. 52.

2. Авдиев В.И. История Древнего Востока, М., 1970, гл. 200-201.

ცხენები და ეტლები. რომლებიც იმ დროს ღიდად ფასობდა ეგვიპტეში. თუმცა ეგვიპტის ფარაონებმა ვერ შეძლეს პალესტინაში, ფინიკიასა და სირიაში მტკიცედ ფეხის მოკიდება. იმ ხანის წარწერებში ლაპარაკია, დაპყრობილ მოსახლეობაში აჯანყებებზე. ეგვიპტელ ფარაონებს მუდმივად უხდებათ წინააზიის ოლქებში სამხედრო ძალებით ამბოხებების ჩახშობა და ეგვიპტის ბატონობის აღდგენა.<sup>1</sup>

ამენხოტეპ II მემფიძერე იყო თოტმეს IV (ძვ.წ. 1411-1397). ის წარმატებით ლაშქრობს აზიასა და ნუბიაში, ჩეხდა ლიბანში კედრის ხეებს და თებეში დაასახლა ტყვეები სირიიდან (გეზერიდან).<sup>2</sup> თოტმეს IV საკმაოდ მნიშვნელოვანი დიპლომატიური მიღწევა იყო ის, რომ ხანგრძლივი მოლაპარაკების შემდეგ იგი დაქორწინდა ეგვიპტის ძველი მეტოქის, მითანის მეფის - არტატამას ქალიშვილზე. ამ ქორწინების შედეგად მითანის სახელმწიფო ეგვიპტის პოტენციური მოკავშირე გახდა, ხეთების სამეფოს წინააღმდეგ.<sup>3</sup>

ამენხოტეპ III (ძვ.წ. 1897-1360) ოცდათექვსმეტწლიანი მმართველობის დროს ეგვიპტე აღწევს თავისი ძლიერებისა და კეთილდღეობის მწვერვალს. სრულად სამართლიანად შეიძლება ვაღიაროთ, რომ ეს არის ახალი სამეფოს ხანის აღმავლობის კულმინაციური წერტილი. ძლევა მოსილი ომების შედეგად დაპყრობილი ქვეყნებიდან შემოდიოდა ღიდალი სიმდიდრე. ვითარდებოდა საგარეო და საშინაო ვაჭრობა. ქვეყნის მთელ ტერიტორიაზე მიმდინარეობდა გრანდიოზული მშენებლობები. როდესაც ამენხოტეპ III ავიდა ტახტზე ის ყველაზე მდიდარი ფარაონი იყო ეგვიპტის ისტორიაში. სახელმწიფო ხაზინა ასე სავსე მანამდე არასდროს ყოფილა.

მიუხედავად ეგვიპტის წესწყობილებაში დამკვიდრებული ტრადიციისა, ამენხოტეპ III ცოლად ირთავს არა მეფის ასულს, არამედ დაბალი ჩამომავლობის ქალს სახელად, ტიი-ს. ტიი წარმოადგენდა თვალსაჩინო პიროვნებას. მას ღიდა გავლენა ჰქონდა სახელმწიფო მმართველობის სისტემაში. ფარაონი და მისი მეუღლე ერთობლივად

---

1. მ. ხედელოძე, ძველი ეგვიპტე; იხ. ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია თბ; 1988, გვ. 103.

2. Тураев Ю.А. История Древнего Востока, т. I. М; 1936, с. 271.

3. Авдисв В.И. История Древнего Востока, М; 1970. с. 201.

უძღვებოდნენ სახელმწიფო საქმეებს. ფარაონი დიდ პატივს სცემდა თავის მეუღლეს, იზიარებდა მის აზრსა და რჩევას. ტიი-ს აშკარა გავლენა ფარაონზე უკმაყოფილებას იწვევდა დიდკაცობაში. მათი მხრიდან წინადადებაც კი იყო წამოყენებული იმის თაობაზე, რომ ამენხოტეპ III გაშორებოდა ტიი-ს. ამის პასუხად ფარაონმა გამოსცა მანიფესტი, რომლითაც აც-ხადებდა: ტიი იმ მეფის ცოლია, რომელიც სახელმწიფოს განაგებს განაპირა სამხრეთის ნუბიიდან მოკიდებული, ვიდრე მცირე აზიამდე და რომ ტიი, მეფის მთავარი ცოლიაო. მანიფესტი დაწერილი იყო დიდი ქვის ზოჭოს, სკრაბეის უკანა მხარეზე; ასეთი ქვის ზოჭო რამდენიმე ათეული იყო დამზადებული. ეს იყო პასუხი დიდკაცობის წინააღმდეგ მათ გაიძევრობასა და დაუნდობლობაზე. მიუხედავად ყველაფერი ამისა, დიდკაცობის გავლენა ამ პერიოდში თვალსაჩინოდ გაძლიერდა.<sup>1</sup> ტიი-ს დიდ გავლენაზე სახელმწიფო პოლიტიკაზე მოწმობს მითანის მეფის წერილი ამენხოტეპ IV, მისი მამის ამენხოტეპ III გარდაცვალების შემდეგ. სადაც ნათქვამია, “ყველა სიტყვა, რომელიც გაუუზიარეთ ერთმანეთს მე და მამაშენმა იცის მხოლოდ შენმა დედამ ტიი-მ. არავინ მის გარდა ამის შესახებ არ იცის, მხოლოდ მისგან შეგიძლია შენ მათი გაგება“.<sup>2</sup>

ამენხოტეპ III დროს ეგვიპტე ატარებდა მშვიდობიან საგარეო პოლიტიკას. ფარაონი ეგვიპტის პოლიტიკურ ავტორიტეტს ინარჩუნებდა აზიაში არა მარტო სამხედრო ძალით, არამედ დიპლომატიისა და ოქროს ფულის საშუალებით. ელ-ამარნის დიდ სახელმწიფო არქივში ნაპოვნი დოკუმენტური მასალა ნათლად ასახავს XVIII დინასტიის ბოლოდროინდელი ფარაონების საგარეო საქმიანობასა და მოღვაწეობას. აქ შემონახულია ბაბილონის, ასურეთის, მითანის, ხეთების მეფეთა, ასევე სირია-პალესტინის, მთავრებისა და მმართველების ეგვიპტის ფარაონისადმი გაგზავნილი დიპლომატიური წერილები. ეს დოკუმენტები ადასტურებენ იმას, რომ ეგვიპტეს მჭიდრო დიპლომატიური და სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდა ამ ქვეყნებთან. მათ შორის მიმდინარე მოლაპარაკებები ხშირად სამხედრო-პოლიტიკური კავშირებისა და შეთანხმებების დადებით მთავრდებოდა.

1. სტრუვე ვ.ვ. ძველი აღმოსავლეთის ისტორია თბ; 1941, გვ. 213.

2. Кристиан Жак, Египет великих фараонов, М; 1992, с. 174.

თუ ვიმსჯელებთ იმავე დიპლომატიური მასალების მიხედვით, აშკარაა ეგვიპტის გავლენის თანდათანობითი შესუსტება აზიაში. მიუხედავად ამისა, ეგვიპტის პოზიციები აქ ჯერ კიდევ მტკიცეა.<sup>1</sup>

ამრიგად, ჩამოყალიბდა ძლიერი ეგვიპტური იმპერია ფარაონის მტკიცე ძალაუფლებით, მძლავრი სამხედრო ძალით, დიდი ფინანსური შესაძლებლობებით, მაღალი საერთაშორისო ავტორიტეტით, რომლის მსგავსსაც არ იცნობდა მანამდე არც ერთი ძველადმოსავლური სახელმწიფო.

---

1. Авдиев В.И. История Древнего Востока. М; 1970; с. 202, 205.

## 2. ამენხოტე IV (ეხნატონის) ზეობის დასაწყისი, რეფორმის წინამძღვრები და წინაპირობა

ამენხოტე III თავის მმართველობის ბოლო წლებში ძლიერ ავადმყოფობდა. ამიტომ სახელმწიფო საქმეებს ფაქტიურად მისი ვაჟიშვილი ტახტის მემკვიდრე, მომავალი ფარაონი ამენხოტე IV განაგებდა. სახელმწიფოს მართვა-გამგებლობაში მას ეხმარებოდა დედამისი დედოფალი ტიი. ამენხოტე IV გაიზარდა მისთვის მეტად უჩვეულო, არახელსაყრელ გარემოში. დიდკაცობას, რომელიც მას გარს ეხვია, სძულდა დედამისი. ეს უკანასკნელნი მტრულად იყვნენ განწყობილი მის მიმართაც. ამ მდგომარეობამ გაამწვავა ურთიერთობა და წარმოშვა კონფლიქტი მეფესა და დიდკაცობას, ქურუმებს შორის. კარისკაცობისადმი სიძულვილი სიყრმიდანვე ჰქონდა მას ჩანერგილი და როგორც კი, მამის გარდაცვალების შემდეგ, ტახტზე ავიდა, დაიწყო ოცნება გადატრიალებაზე. მისი მეფობის პერიოდში ეგვიპტე საოცარი, მაგრამ მნიშვნელოვანი ისტორიული მოვლენების მოწმეა. რაც ჩვიდმეტი წლის მანძილზე გაგრძელდა და მიუხედავად ასეთი ხანმოკლე დროისა, ეგვიპტის ხანგრძლივ, მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში წარუშლელი კვალი დატოვა.

ეხნატონის მიერ განხორციელებული გრანდიოზული რელიგიური, სოციალური და პოლიტიკური რეფორმა, უშუალოდ უკავშირდება ახალი მზის დისკოს კულტის ატონის შემოღებას, ახალი მზის ღვთაების დამკვიდრება ნიშნავდა მთელ რიგ ეგვიპტურ ტრადიციებთან კავშირის გაწყვეტას. ასევე წარმოადგენდა ცხოვრების სრულიად ახალი წესის შემოღებისა და დანერგვის მცდელობას. ეს რეფორმა, რომელიც ამარნის რეფორმითაც არის ცნობილი, ჩვენთვის საინტერესოა, როგორც კაცობრიობის ისტორიაში, მონოთეისტური და ინდივიდუალისტური რეფორმის გატარების პირველი მცდელობა, რომელიც მნიშვნელოვანწილად დამოკიდებული იყო ერთი ადამიანის ნება-სურვილზე და ნებისყოფაზე, რომელმაც ხელის ერთი მოსმით გაწყვიტა კავშირი ძველი ტრადიციული კულტურის ყოველი სახის ფორმასთან, ყოფასთან და ათასწლიანი ისტორიული ცხოვრების წესთან. ამ მხრივ ეხნატონის რეფორმა ჩვენთვის საერთო, ტიპური სოციოლოგიურ და პოლიტიკურ ინტერესს იძენს.

ამნეხოტეპ IV (ეხნატონის) სახელთან დაკავშირებული გადატრიალება მოხდა მაშინ, როცა ეგვიპტე იმდროინდელი მსოფლიოს მოწინავე სახელმწიფო იყო. ამდენად, ეგვიპტის გამოსვლა, კარჩაკეტილი, ვიწრო - ნაციონალური ინტერესთა წრიდან და მისი წინააზიურ და ხმელთაშუაზღვის სამყაროს ფართო ასპარეზზე გასვლა, ეგვიპტის კულტურაზე მთელი რიგი რთული უცხოურ გავლენათა ზემოქმედება, ეგვიპტური ცხოვრების წესის შედგომი დახვეწა-გაფაქიზება, ძველი კელიოპოლისური მივიწყებული კულტების ხელახალი გამოცოცხლება, აღდგენა, ბოლოს, ფარაონ-რეფორმატორის ტახტზე გამოჩენა, რომელიც ასევე დაჯილდოებული იყო რკინისებური ნებისყოფითა და ფანატიკური სულისკეთებით - გახლავთ ის წინამძღვრები, იმ სარწმუნოებრივი რეფორმისა, რომელთაც გრიგალის მსგავსად, ძირფესვიანად შეარყიეს, ძველეგვიპტური ტრადიციული ცხოვრების წესები.

### 3. ამენსოტე IV (ეხნატონის) რეფორმის მიზეზები

ისტორიული პროცესები მკაცრ კანონზომიერებებს ექვემდებარებიან. ყოველი მოვლენა ერის ისტორიულ ცხოვრებაში წარმოადგენს მხოლოდ ცალკეულ რგოლს მოვლენათა იმ ერთიან ჯაჭვში, რომელიც ქვეყნის განვითარების მთელი ისტორიული პროცესით არის განპირობებული და თავის მხრივ, თითქმის მთლიანად განსაზღვრავს მისი მომავლის ბედს. ამიტომ, ამენსოტე IV (ეხნატონის) რეფორმა მოვლენათა განვითარების საერთო კანონზომიერებასთან მიმართებაში უნდა განვიხილოთ. აქედან გამომდინარე, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია იმ მიზეზების გარკვევა და დადგენა, რომელთაც გამოიწვიეს ქვეყანაში რეფორმის გატარების აუცილებლობა. შესაბამისად იმ საშინაო და საგარეო ფაქტორების გათვალისწინებისა, რომლებიც მნიშვნელოვანწილად ასდენდნენ გავლენას ქვეყნის განვითარებაზე, საჭიროდ ეთვლით ამ მიზეზების გარეშე და შიდა მიზეზებად დაჯგუფებას.

ჰიქსოსების განდევნა მოხდა ეგვიპტელთა ეროვნულ-პატრიოტული სულისკვეთების ამალლებისა და ქვეყნის თებელი ნორმაქოსების ძალაუფლების ქვეშ გაერთიანების შედეგად.

ვინაიდან, მანეთონი მოგვითხრობს დამპყრობლების სისასტიკეზე, მკვიდრი ეგვიპტელი მოსახლეობის ჩაგვრაზე, იმის შესახებ, თუ როგორ ანადგურებდნენ ისინი ეგვიპტელთა ტაძრებს და შეურაცხყოფდნენ ადგილობრივ კულტებს, აოხრებდნენ აყვავებულ ადგილებს და ძარცვავდნენ მდიდარ ქალაქებს,<sup>1</sup> რასაკვირველია, ასეთ ვითარებას არ შეიძლებოდა არ გამოეწვია მედგარი წინააღმდეგობა უფრო კულტურულ და მაღალგანვითარებულ ეგვიპტელთა მხრიდან. განმათავისუფლებელი მოძრაობის აუცილებლობამ გამოაფხიზლა ეგვიპტელი ხალხის მოდუნებული ძალები და მისცა მძლავრი ბიძგი მისი შემდგომი განვითარებისათვის. ჰიქსოსთა სამფლობელოს ნანგრევებზე აღიმართა ახალი და ძლიერი ეგვიპტური იმპერია. ქვეყანამ სწაფად შეძლო მთელი ძალების კონსოლიდაცია, მათი წარმართვა, ერთიან მძლავრ ძალად ძლევამოსილი სამხედრო ლაშქრობების განსახორ-

---

1. Хрестоматия по истории Древнего Востока. ч. 1, под. ред. Коростовцева М.А. и др. М; 1980 с. 58.

ციელებლად. ასე დაიწყო ეგვიპტის ისტორიაში ახალი ერა, ფართო დაპყრობითი ომების პოლიტიკისა, რომელმაც ეგვიპტე წინა აზიისა და ხმელთაშუა ზღვის კულტურულ სახელმწიფოთა გარემოში მოაქცია და ნილოსის ველი უძლიერეს მსოფლიო იმპერიადა გადააქცია.

ჰიქსოსების განდევნა წარმოადგენდა პირველ მიზეზს იმ ისტორიულ მიზეზთა ჯაჭვში, რომლის განვითარების საბოლოო შედეგმა ეგვიპტე მიიყვანა ეხნატონის რეფორმამდე.

ეგვიპტელთა სახელმწიფო საზღვრების გაფართოება, იმ ფართო დაპყრობითი პოლიტიკის შედეგად, რომელსაც განუხრელად ატარებდნენ მე-18 დინასტიის ფარაონები, წარმოადგენდა მეორე მიზეზს, იმ მიზეზთა შორის, რომელიც მჭიდროდ არის დაკავშირებული პირველთან. ნამდვილად, დამარცხებული ჰიქსოსების დევნამ ეგვიპტელები სირიაში მიიყვანა, ამგვარად, ოურიდიულად და ფაქტობრივად გახდნენ ისინი ყოფილი ჰიქსოსთა ძლევაშედეგების მემკვიდრეებად წინა აზიაში. ჰიქსოსთა ბატონობა აქ, როგორც ჩანს, მნიშვნელოვან ტერიტორიაზე ვრცელდებოდა. ეს იყო ეგვიპტელთა პირველი გამარჯვება შშობლიური ქვეყნის საზღვრებს გარეთ. მათ მიერ იქ გამაგრებული პუნქტის, შარუხინის, აღებამ გზა გაუკაფა ეგვიპტელებს შედგომი დიდი დაპყრობებისაკენ ჩრდილოეთის მიმართულებით, იმპერიის სამფლობელოების გაფართოებისთვის მძლავრი კოლონიური სახელმწიფოს შესაქმნელად.

ეგვიპტელთა იმპერიის საზღვრების მნიშვნელოვანი გაფართოება მე-18 დინასტიის ფარაონების დროს, არის მეორე მიზეზი იმ მიზეზთა შორის, საფუძვლად, რომ დაედო ეხნატონის რეფორმას და რომელმაც გარდაუვლად გამოიწვია მესამე ანალოგიური მიზეზი. ეს იყო ეგვიპტის ჩაბმა წინააზიურ და ხმელთაშუა ზღვის მსხვილ სახელმწიფოთა სივრცესა და მათი ინტერესების არეალში. რასაკვირველია, ამ დრომდე ეგვიპტე არ წარმოადგენდა დანარჩენ სამყაროსაგან იზოლირებულ ქვეყანას და არ ეწეოდა აბსოლუტურად კარჩაკეტილ ცხოვრებას თავის მყუდრო ნილოსის ველზე, რომელიც მდებარეობდა მაშინდელი სამყაროს სამხრეთ-დასავლეთ მხარეში. ეგვიპტეს უცხო ქვეყნებთან ურთიერთობა მე-18 დინასტიამდეც ჰქონდა, მაგრამ ნამდვილი, დიდმპყრობელური პოლიტიკა, რომელმაც ის მიიყვანა მსოფლიო ჰეგემონობამდე, იყო ამ ბრწყინვალე დინასტიის ფარაონების აგრესიული პოლიტიკის შედეგად წარმოებული წარმატებული ლაშქრობების უშუალო შედეგი.

ეს მესამე მიზეზი, განსაკუთრებით საინტერესოა იმდენად, რამდენადაც იმ დროიდან შემონახულ დიპლომატიურ მიმოწერებში ნათლად ჩანს მაშინდელი ეგვიპტის აქტიური, საქმიანი მონაწილეობა ფართო საერთაშორისო პოლიტიკაში. აღნიშნულ პერიოდში ოთხი დიდი სახელმწიფო მეტოქეობას უწევდა ერთმანეთს პოლიტიკურ ასპარეზზე წინა აზიაში: ხეთების სამეფო, მითანის სამეფო, ბაბილონის სამეფო და რასაკერეველია, ეგვიპტის სახელმწიფო, რომელიც თავისთავად ვალდებული იყო დაემკვიდრებინა ჯეროვანი ადგილი მსოფლიო სახელმწიფოთა შორის.

ამენხოტეპ III პოლიტიკა, ამ მხრივ, ერთგვარი დიპლომატიური სტატუს ქო-ს შენარჩუნებით შემოიფარგლებოდა. ეგვიპტის პრესტიჟი იმდენად მაღალი იყო მაშინ სირიაში, რომ ამენხოტეპ III არ წარმოადგენდა დიდ სიძნელეს მისი ამ ღონეზე შენარჩუნება. თუმცა, შესაძლებელი კონფლიქტებისა და მასთან დაკავშირებული ომების თავიდან აცილების მიზნით, ის ყოველთვის მიმართავს ახლო აღმოსავლეთის სახელმწიფოების მმართველებს, როგორც თანასწორებს, უწოდებს რა, ბაბილონისა და მითანის მეფეებს თავის “ძმებს”, უგზავნის მათ მდიდარ საჩუქრებს, ამ სამეფო დინასტიებს უკავშირდება ქორწინებრივი კავშირის მეშვეობით. ეს ორი სახელმწიფო მდიდარი ბაბილონი და ყოფილი მეტოქე მითანი ახლა უკვე ეგვიპტის უახლესი მოკავშირეები გახდნენ. ამგვარმა, თავისებურმა სამთა კავშირის შექმნამ ეგვიპტეს განუმტკიცა პირველი ადგილი, თუ რეალურად არა, საპატიო უფლებებით მაინც, წინა აზიის სახელმწიფოთა შორის, ქორწინებრივი კავშირი, ფულისა და ძვირფასეულობის გაგზავნა, როგორც ჩანს, იმ დროს სახელმწიფოთა შორის პოლიტიკური კავშირების განმტკიცების საშუალებას წარმოადგენდა. ამ პოლიტიკას უკვე იწყებს თოთმეს IV, რომელიც დაქორწინებული იყო მითანის მეფის არტატამის ქალიშვილზე. ამის შემდეგ ამენხოტეპ III კიდევ უფრო ამყარებს კავშირს მითანის მეფესთან, ცოლად ირთავს მეფე სატარნას ქალიშვილს და ასევე მეფე თუშ-რათეს დას ქილუხიპას.<sup>1</sup>

ეს მოვლენა შეფასებულია, როგორც უდიდესი დიპლომატიური წარმატება, რადგან ამ საზეიმო ქორწინების აღსანიშნავად, სამახ-

1. Тураев Б. А. История Древнего Востока, т. 1. Л.; 1936, с. 275.

სოვრო მედალიც კი დამზადდა. მითანთან კავშირში ამენხოტეპ III დიპლომატიურად და მატერიალურადც გამოდის ეგვიპტის მომავალი მტრების ხეთებისა და ჩრდილოეთიდან შეტევაზე გადმოსული ასურელების წინააღმდეგ, უგზავნის რა, მითანის მეფეს თუშ-რათეთს მდიდარ ძღვენს ოქროთი და სხვა ძვირფასეულობით. თავის შვიდ წერილში ამენხოტეპ III, რომლებიც დღემდე შემონახულია, თუშრათთე დაჟინებით თხოვს ეგვიპტის ფარაონს ოქროს, რომელიც, მისი თქმით, ეგვიპტეში იმდენია, რამდენიც ქვიშა.<sup>1</sup>

ასეთივე დიპლომატიური მიმოწერა ბაბილონსა და ეგვიპტეს შორის მოწმობს, ამ ორ ქვეყანას შორის არსებულ მეგობრულ კავშირებზე, რომელიც თავის მხრივ გამყარებული იყო მდიდარი საჩუქრების გადაგზავნითა და ქორწინებრივი კავშირებით. ამჟამად ბაბილონის მეფე ცოლად ითხოვს ფარაონის ასულს, მაგრამ ფარაონისაგან ქედმაღლურ უარს ღებულობს. ვინაიდან ქვეყანაში არსებული კანონების მიხედვით, „ეგვიპტის ფარაონის ასული არ შეიძლება ვინმეს მიეცეს.“<sup>2</sup> ამენხოტეპ III ამ სიტყვებში ჟღერს ეგვიპტელთა ძველი სიამაყე (მედიდურობა). ისინი დარწმუნებული არიან თავისი ერის (რასის) სისხლის სიწმინდეში. მათ თავიანთი თავი ღვთის რჩეულად მიაჩნიათ და თავის ხალხს სხვა ხალხზე მაღლა აყენებენ. ამის საპასუხოდ მეტად გაჭილი და მოხერხებული სემიტი, ბაბილონელი მეფე, ქადაშმან-ხარბე ფარაონს სთხოვს გამოუგზავნოს მას სხვა ვინმე უბრალო ეგვიპტელი ქალი, ოღონდ საიდუმლოდ გამოაცხადოს ეგვიპტის ფარაონის ასულად. „...არის მრავალი ქალიშვილი და ლამაზი ქალი წერს ის გამომიგზავნე მე ერთ-ერთი მათგანი, მაშინ ხომ ვერავინ ვერ იტყვის, რომ ეს არაა ფარაონის ასულიო.“<sup>3</sup>

ბოლოს, სრულიად მშვიდობიანი გზით, შეიძლება ფინიკიელთა დაპყრობის შედეგად, ეგვიპტემ შეძლო დაკავშირებოდა და მჭიდრო მეგობრული და სამოკავშირეო ურთიერთობა დაემყარებინა ეგეოსისა და ხმელთაშუაზღვის ჩრდილო-კუნძულოვან ქვეყნებთან, რომელთა შორის გამოირჩეოდნენ კრეტა და კვიპროსი. ესენი ეგვიპტელთა

1. Турасв Б.А. История Древнего Востока. т. I. Л.; 1936. с. 276.

2. Турасв Б.А. История Древнего Востока, Т. I. Л. 1936. с. 274.

3. Турасв Б.А. История Древнего Востока, т. I. Л.; 1936. с. 274.

ენაზე - კეუტიუს და ალამის სახელებით არიან ცნობილი. ამგვარად, ეგვიპტე შევიდა ახლო აღმოსავლეთისა და ზემელთაშუაზღვის უდიდეს სახელმწიფოებთან მჭიდრო კავშირის არეალში. გამოვიდა, რა ამ გზით მსოფლიო დიდმპყრობელური პოლიტიკის ფართო ასპარეზზე.

მეოთხე და ბოლო მიზეზი გარეშე მიზეზთა შორის, რომელმაც უშუალო გავლენა მოახდინა ეხნატონის რეფორმაზე, გახლავთ უცხოელთა ზეგავლენა, რომელიც იყო შედეგი მსოფლიოს ინტერესთა ფართო სივრცეში ეგვიპტის უცილობელი ჩართვისა. საკუთარი ისტორიის მოცემულ პერიოდში, ეგვიპტემ თავის თავში გაითავისა უცხოური კულტურის მნიშვნელოვანი ნაწილი, შედგომში შეისისხლხორცა და შესაბამისად შექმნა იმის საფუძველი, რომელზეც თავისუფლად შესაძლებელი იყო განახლებული და გაცოცხლებული კულტურული შემოქმედების გაფურჩქვნა-განვითარება.

ეგვიპტური ენა, რელიგია, ხელოვნება, სახელმწიფოებრიობა და საზოგადოება მაღალგანვითარებული წინააზიური და ზემელთაშუაზღვის კულტურათა მხრიდან ზემოქმედებას განიცდიდა. განსაკუთრებით, აშკარად უცხოური გავლენა დაეტყო ეგვიპტურ ენას. უცხოელი ვაჭრებით, ჯარისკაცებით და ტყვეებით გაივსო მთლიანად ეგვიპტე. ბუნებრივია, თავიანთი მეტყველებით ისინი ზემოქმედებდნენ ეგვიპტურ ენაზე, წალეკეს რა ბარბარიზმების მთელი ნაკადით.

საერთოდ დიპლომატიური მიმოწერა მიმდინარეობდა იმ დროის საერთაშორისო ენაზე- ბაბილონურ ენაზე. ელ-ამარნაში ნაპოვნი მდიდარი ლურსმნული დამწერლობის არქივი მიუთითებს იმაზე, რომ ეგვიპტეც იძულებული ყო დამორჩილებოდა ამ საყოველთაოდ დამკვიდრებულ წესს. ეგვიპტელ მეომრებს და ვაჭრებს, რომლებიც ჩამოდიოდნენ სირიიდან, სამშობლოში ჩამოჰქონდათ ახალი ლექსიკა, ნასესხები მათ მიერ დაპყრობილი ტომებისაგან. ბოლოს ეგვიპტელების წინაშე გაიღო აზიური სიბრძნის საგანძური, რომელიც აღბეჭდილი იყო ასი ათასობით ლურსმული დამწერლობით შედგენილ ტაბულებსა და ცხრილებში. რაც იზიდავდა ეგვიპტელი მწერლების, მემატია-ნეების ცნობისმოყვარე გონებას და აიძულებდა მათ უნებლიედ მინდობოდნენ ამ მდიდარი ათასწლოვანი ენისა და დახვეწილი კულტურის მიმზიდველობას. ყველაფერმა ამან, რასაკვირველია, გამოიწვია ძველი ეგვიპტური ენის მნიშვნელოვანი სახეცვლილება, რომელმაც თავისთავზე განიცადა აზიური, წმინდა-სემიტურ ენათა ელემენტების

ძლიერი გავლენა. უცხოური, წმინდა-სემიტური სიტყვების რაოდენობამ ეგვიპტურ ენაში მნიშვნელოვნად იმატა, რადგან ეგვიპტელების მიერ ნასესხები იქნა მრავალი ახალი სიტყვა ზმარებაში ახლად შემოსულ უცხო საგანთა აღსანიშნავად. მაგ; როგორიც იყო: ეტლები, ცხენები, იარაღები. საჭურვლები, თასები და ა.შ. ამგვარად, ეგვიპტური ლექსიკის გამდიდრების შედეგად აუცილებლად უნდა შეცვლილიყო ენის სტრუქტურა და ფორმები. ბუნებრივია, ასევე უნდა აღმოცენებულიყო ახალი სამეფოს ხანის შესაბამისი ლიტერატურულ ნაწარმოებთა სტილი, რომელმაც ბევრი აიღო ძველი ბაბილონური ლიტერატურისაგან. ამავე დროს ახალი სამეფოს პერიოდის ეგვიპტის ლიტერატურაში ჩვენ ვამჩნევთ ახალ მიმართულებებს, რაც, როგორც ჩანს, უცხოური გავლენით აიხსნება: “ზღაპარში განწირული უფლისწულის შესახებ” და იმ ხანის სასიყვარულო ლირიკაში ჩვენ ვხედავთ ლიტერატურული ფორმისა და თვით სიუჟეტის განთავისუფლებას ძველი შემოჭავი ტრადიციებისაგან, მოთხრობების შინაარსის მიახლოებას ცხოვრების სინამდვილესთან, ეს კი შეიძლებოდა მომხდარიყო უცხოელთა გავლენის შედეგად.<sup>1</sup> ეს მოვლენები განსაკუთრებით ნათლად ჩანს სახვითი ხელოვნების დარგში. ეგვიპტურმა ქანდაკებამ, რელიეფურმა გამოსახულებებმა და ფერწერამ მოიპოვა დიდი თავისუფლება და განიცადა ფორმათა სიმარტივე, გახდა ნაკლებად შეზღუდული, გამოირჩეოდა დიდი სიმსუბუქით. მცენარეთა და განსაკუთრებით ცხოველთა სამყაროს გამოსახულებანი გასაოცრად ზუსტად და თავისუფლად გადმოგვცემდნენ ჭეშმარიტ სინამდვილეს, რაც უეჭველად წინააზიური და ეგეოსური ხელოვნების გავლენის შედეგი იყო.<sup>2</sup>

დარ-ელ-ბაქრიის, თებეს და ბოლოს ამარნას რელიეფური გამოსახულებანი და ფრესკები გასაოცარი სიცხადით და მკაფიოდ გვიჩვენებენ ეგვიპტური ხელოვნების სწრაფ განვითარებას, რომელმაც მიაღწია შესანიშნავ წარმატებებს ეხნატონის დროს. ასევე ორნამენტში და სახვით ხელოვნებაში ძლიერია უცხოური გავლენა, განსაკუთრებით ეგეოსურისა, რაც მტკიცდება, ეგვიპტის მჭიდრო სავაჭ-

1. Авдиев В.И. Древне-египетская реформация, М., 1923. с. 33.

2. Авдиев В.И. Древне-египетская реформация, М; 1923, с. 33.

რო და კულტურული კავშირით კრეტასთან, საიდანაც ეგვიპტელები თავისი საქონლისა და ნედლეულის სანაცვლოდ ლეზულობდნენ ეგეოსის მხატვრული წარმოების ძეგრფას ნაკეთობებს.<sup>1</sup>

ეგეოსური ტექნიკის მაღალმა დონემ და კრეტა-მიკენის ხელოვნების პლასტიკური ფორმების მოხდენილობამ, რასაკვირველია, დიდი გავლენა მოახდინა ეგვიპტურ ხელოსნობასა და ეგვიპტელ ხელოსანთა ოსტატობაზე. ბოლოს, მუსიკასა და ცეკვებში შეიმჩნევა უცხოური ელემენტების სიმრავლე, რომელიც უსათუოდ შემოსული იყო ჩრდილო-აღმოსავლეთის ქვეყნებიდან. გაჩნდა ახალი მუსიკალური ინსტრუმენტები და ქორეოგრაფიული ფორმები, რაც გამოწვეული გახლდათ უცხოურ ხელოვნებასთან მჭიდრო კავშირით.

აღსანიშნავია, ეგვიპტური გენიის, ყოვლისმომცველი დაუღალავი შრომის შედეგად მიღწეული უნივერსალური წარმატებები რელიგიური შემოქმედების სფეროში. ამ დროს ეგვიპტური რელიგია გარკვეულწილად მოექცა უცხოური გავლენის ქვეშ. სირიაში ეგვიპტელების მიერ ტაძრების აშენებას თავისი ღმერთებისადმი და საპასუხო მშენებლობას უცხოელთა მხრიდან ეგვიპტეში, ეს პროცესი აუცილებლად უნდა მიეყვანა რაღაც სინკრეტიზმამდე. ეგვიპტის იმპერიის ტერიტორიული ზრდისა და ძველი ეგვიპტელის სულიერი თვალსაწიერის გაფართოების შედეგად, თებეს მთავარი ღვთაება ამონი სულ უფრო იძენდა მთელი სამყაროს უმთავრესი ღმერთის ნიშან-თვისებებს. ამის შესაბამისად შეითვისა, როგორც ისრაელის იახვესი, ისე ხეთთა ტუშუბასი, ბაბილონური ვაალისა, მარდუქისა და შამაშისა, ასურული ასურის ზოგიერთი თვისება. ამის გამო მიიღო მან გაორებული სახე, როგორც ვიწრო-ნაციონალური, ისე ფართო-კოსმოპოლიტური ღვთაებისა.<sup>2</sup> იმაუდროულად გაორებული ხასიათით, ერთის მხრივ, კეთილი გულმომწყალებ ღვთისა, მშვიდობიანი ცხოვრების, კულტურული განვითარების მფარველისა და იმავე დროს მრისხანე მეომარი ღვთაება-მფარველი ფარაონისა და მისი ძლევამოსილი ჯარისა. ზოგიერთმა ამ თვისებებიდან, რომელსაც ქვემოთ ვიხილავთ, თავისი შედგომი გამოხატულება და დასრულებული სახით განვითარება ჰპოვა სრულიად სამყაროს იმ ერთიან,

1. Авдиев В.И. Древне-египетская реформация, М; 1923, с 34.

2. Культура Древнего Египта, под. ред. Кацнельсон И.С. М; 1976, с. 197.

სიყვარულით აღსავსე ღვთის მზის დისკოს - ატონის იდეაში, რომლის გატარებასაც ცხოვრებაში აპირებდა ეხნატონი.

ასევე თვითონ კულტში და ღვთისმსახურების რიტუალში ჩვენ ვხედავთ ფორმათა მნიშვნელოვან გართულებასა და გამდიდრებასაც, რომელიც შესაძლებელია მომხდარიყო უცხო გავლენის შედეგად.<sup>1</sup>

სახელმწიფო მმართველობის სისტემაში უცხოელთა გავლენა ნაკლებად შესაძრწევია, ვიდრე ეგვიპტური ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში. ალბათ იმიტომ, რომ ეგვიპტე უძველესი დროიდან სახელმწიფო ბიუროკრატიული მმართველობის, ძლიერი და მტკიცე ტრადიციების მქონე ქვეყანა იყო. რომლის ჩამოყალიბება მოხდა ჯერ კიდევ ძველი ცენტრალიზებული სამეფოს შექმნის ეპოქაში. თუმცა აქაც სამეფო კარის ცხოვრების გარეგნულ სახესა და ეტიკეტზე შეიმჩნეოდა წმინდა აღმოსავლური, აზიური ფუფუნების ელემენტები. ამის მიღმა იმალებოდა ვეებერთელა და ძალიან რთული სამოხელეო აპარატი, რომელიც კარგად იყო თანაშეზრდილი უზარმაზარი იმპერიის ახალადმინისტრაციულ მოთხოვნილებებთან, თანაშეწყობილი, იმ ახლადშემომტკიცებული ოლქების მმართველობასთან, ერთად რომ ქმნიდნენ მის თავისებურ კოლონიალურ გარემოს.

ამგვარად, მუდმივი, ძლიერი ჯარის შექმნაში შეიარაღების ახალი სახეობების, ეტლების, შუბების გამოყენების საქმეში, სახმელეთო და საზღვაო ბრძოლების წარმოების მეტად რთული ხელოვნების განვითარებაში, ასევე საფორტიფიკაციო სამუშაოებსა და მშენებლობებში ჩვენ ვხედავთ იმ აზიური მეომარი ტომების: ჰიქსოსების, ხეთების, მითანელების, ასირიელებისა და ფინიკიელების უდავო გავლენას, რომლებთანაც ეგვიპტელები მჭიდრო კავშირში შევიდნენ სირიაში, ეგფრატზე და ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროებზე მათი ბატონობის დროს.

უფრო მნიშვნელოვანი უცხოური ზეგავლენა განიცადა ეგვიპტურმა ვაჭრობამ და ხელოსნობამ. ასევე მასთან დაკავშირებულმა სახელმწიფო და საზოგადოებრივი ფინანსების ორგანიზაციამ. ერთი სიტყვით, ძველი ეგვიპტის მთელმა ეკონომიურმა ცხოვრებამ. ფინიკია, ეგეოსის კუნძულები და ბაბილონი, რომელთა ხელში იყო იმ

---

1. Культура Древнего Египта, под. ред. Кашнелсон И.С. М.; 1976, с. 198.

დროს მთელი მსოფლიო საზღვაო და სახმელეთო ვაჭრობა, რასაკვირველია, ამ მხრივ თავისი გამოცდილებით და ფართო სავაჭრო კავშირებით აღმატებოდნენ შედარებით ჩამორჩენილ და უფრო კარჩაკეტილ ეგვიპტეს, რომელიც ისევ ისე ცხოვრობდა ძველისძველი ნატურალური მეურნეობის პირობებში. ამ ვრცელ სავაჭრო მიმოქცევაში ჩაბმამ დიდად შეუწყო ხელი ეგვიპტის მსოფლიო სავაჭრო ასპარეზზე გასვლას. ეგვიპტელებმა მათზე უფრო მოწინავე კონკურენტებისაგან გადმოიღეს სავაჭრო გაცვლა-გამოცვლის, ე.ი. სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის რთული ფორმები და სისტემა. ეგვიპტელებმა მათ მსგავსად დაიწყეს მსხვილი სამდინარო, საზღვაო და საქარავნო სავაჭრო ექსპედიციების მოწყობა. რომელთაგან ყველაზე დიდი იყო ექსპედიცია პუნტის ქვეყანაში, დედოფალ ხატშეპსუტის დროს. ანგარიში ამის შესახებ დაფიქსირებულია ცნობილი დეირ-ალ-ბაქრიის ტაძრის კედლებზე.<sup>1</sup> ამ მსხვილ საგარეო ვაჭრობაში თანდათანობით ჩაბმულ იქნა სახელმწიფო, საზოგადოებრივი და კერძო კაპიტალის მნიშვნელოვანი ნაწილი, რომელმაც კიდევ უფრო გაზარდა მისი მასშტაბები.

ვაჭრობასთან ერთად უცხოელთა გავლენა განიცადა ეგვიპტის ხელოსნობაშიც, რომელმაც აითვისა უფრო მაღალი ტექნიკური ფორმები, გადმოღებული ახალი მეზობლებისაგან. რადგან მათ მნიშვნელოვან წარმატებებს მიაღწიეს თავისი ეკონომიური ცხოვრების განვითარებაში.

ეგვიპტეში, ამ მხრივ, ყველაზე მეტად განვითარდა საფეიქრო წარმოება, კერამიკა და მეტალურგია. ეს დარგები დიდად იყვნენ დამოკიდებული ბაბილონზე, სირიაზე, ფინიკიაზე და ეგეოსის ზღვის ქვეყნებზე. ბოლოს, ვაჭრობისა და ხელოსნობის განუხრელი ზრდა სულ უფრო იწვევდა ფინანსური საკმინანობის გართულებას, რომელსაც აშკარად ეტყობოდა უცხოური ნიშუშების ძლიერი გავლენა. მათ შორის წინა ადგილზე იმყოფებოდა მსოფლიო ბანკირი და ხაზინადარი - ბაბილონი. სწორედ მისგან აიღო ეგვიპტემ ფულადი მეურნეობის ის დახვეწილი ფორმები, როგორიცაა: კრედიტი და ბუქალალტერია. რომლის გარეშე წარმოუდგენელია რაიმე ფინანსური ოპერაცია, ფართო საგარეო და საშინაო ვაჭრობა, რომელიც თავის

მხრივ მთლიანად ეყრდნობა საკუთარ განვითარებულ ზელოსნობას, ამიტომ შეგვიძლია ვივარაუდოთ მისი არსებობა ეგვიპტეში. ცხადია, იმავე ბაბილონის გავლენით იქმნებოდა ეგვიპტეში მსხვილი სატაძრო კაპიტალი, რაც წარმოადგენდა მე-18 დინასტიის ფარაონების სამხედრო და სავაჭრო ექსპედიციების დაფინანსების ძირითად წყაროს. ბოლოს, წინანდელი საგამოსაღებო ნატურალური დაბეგვრა იმავე ბაბილონური ზეგავლენით თანდათანობით ღებულობს ნამდვილ ფინანსურად ორგანიზებულ სახეს. ამგვარად, ეგვიპტის ეკონომიური ცხოვრება, რომელიც იმპერიის გაფართოების კვალდაკვალ ვითარდებოდა დიდ გავლენას განიცდიდა ახლო აღმოსავლეთისა და ხმელთაშუაზღვის ეკონომიურად განვითარებული ქვეყნების მხრიდან.

უცხოელთა ზეგავლენის შედეგად რამდენადმე შეიცვალა ეგვიპტელის შინაგანი სულიერი სამყარო. ახალმა დაპყრობებმა, ქვეყნის საზღვრების გაფართოებამ, უცხო ტომებთან და ქვეყნებთან მჭიდრო კავშირმა ძლიერი ზემოქმედება მოახდინა მის ფსიქიკაზე. გეოგრაფიული არეალის გადიდება, მნიშვნელოვნად გააღრმავა მისი თვალსაწიერი. ეგვიპტელმა იგრძნო, რომ ის არა მარტო ვიწრო და კარჩაკეტილი ნილოსის ველის მკვიდრია, არამედ მთელი სამყაროს მოქალაქეა. ამ სიტყვის სრული მნიშვნელობით. მე-18 დინასტიის დროინდელი ეგვიპტელი შორს ღვას თავისი არამარტო ძველი სამეფოს, არამედ შუა სამეფოს ხანის წინაპრისაგან. სწორედ ასეთ პირობებში იყო შესაძლებელი ის დიდი გარდაქმნა, რომელსაც სინამდვილეში წარმოადგენდა ეხნატონის რეფორმა. შეიძლება ითქვას, რომ უცხოური გავლენა არ გახლდათ გადამწყვეტი ეხნატონის რეფორმისათვის, მან მხოლოდ საფუძველი მოუშადა მას.

ასეთია ზოგადად, ის გარეშე მიზეზები, რომლებმაც გამოიწვიეს ეხნატონის რეფორმა და რომელიც შედგებოდა ოთხი ძირითადი ნაწილისაგან: 1. ჰიქსოსების განდევნა, 2. ეგვიპტის იმპერიის გაფართოება, 3. ეგვიპტის ჩართვა წინააზიურ და ხმელთაშუაზღვის სახელმწიფოთა სივრცეში, 4. უცხო კულტურათა გავლენა ეგვიპტეზე.

გარეშე მიზეზებთან ერთად აუცილებელია გავანალიზოთ შინაგანი, ორგანული მიზეზები, რომლებიც უშუალოდ ზემოქმედებდნენ რეფორმის გატარებაზე და ამიტომ მოახდინეს მასზე უფრო ძლიერი გავლენა, ვინემ ზემოთ ჩვენს მიერ მოყვანილმა გარეშე მიზეზებმა. მაგრამ, როგორც ქვემოთ ვიხილავთ, ამარნას რეფორმის

შინაფაქტორებმა ვერ მიაღწიეს თავიანთი განვითარების კულმინაციურ წერტილს. ჯერ კიდევ ვერ მომწიფდნენ სავსებით ამ დიდი საქმის ამოცანის შესასრულებლად. რომლის შედეგადაც, ერთი პიროვნების ნება-სურვილის თანახმად გრანდიოზული რეფორმა ძალდატანებით იქნა გატარებული, რომელსაც არ გააჩნდა იმ დროისათვის საკმარისი, ღრმა ფესვები ეგვიპტის მოსახლეობის ფართო ფენებში. ამაში მდგომარეობს ამ რეფორმის ორიგინალურობა, უჩვეულობა და იმავდროულად მისი დაღუპვის მიზეზი.

ამარნას რეფორმის შინაგანი მიზეზები გამომდინარეობენ მე-18 დინასტიის საშინაო პოლიტიკიდან ერთი მხრივ, ზოლო, მეორე მხრივ, იმ შიდა პოლიტიკური, ეკონომიური, სოციალური და რელიგიურ-კულტურული წესწყობილებიდან, რომელიც ჩამოყალიბდა იმ დროისათვის ეგვიპტეში. შევეცდებით, ზოგადად დაეახასიათოთ ის საშინაო ვითარება, რომელიც შეიქმნა ეგვიპტეში მეორე ათასწლეულის შუა ხანებში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე და უშუალოდ წინ უძღოდა ამარნას ეპოქას.

პირველ მიზეზს იმ გარეშე მიზეზთა შორის წარმოადგენდა (როგორც მანამდე აღვნიშნეთ) ჰიქსოსების განდევნა, სხვაგვარად რომ ვთქვათ- ეგვიპტელთა პირველი დიდი სამხედრო წარმატება, რომელმაც სათავე დაუდო მე-18 დინასტიის ფარაონთა ფართო დაპყრობით პოლიტიკას. ამ დინასტიის წარმომადგენელთა აგრესიული საგარეო პოლიტიკა გამოწვეული იყო ერთი მხრივ, ნაციონალური ამბოხით საუკუნოვანი მჩაგვრელების წინააღმდეგ და ნაციონალური თვითშეგნების საყოველთაო ამაღლებით. მეორე მხრივ, ეგვიპტელების პირველი სამხედრო წარმატება ახალი სამეფოს ხანაში განპირობებული იყო ჯარის ახალი ორგანიზაციითა და ქვეყანაში სამხედრო საქმის ასწლებურად დაყენებით.

მომთაბარე მეომრებმა და დამპყრობლებმა ჰიქსოსებმა, რომლებიც სამხედრო საქმით მნიშვნელოვნად მაღლა იდგნენ ეგვიპტელებზე, როგორც ჩანს, ბევრი რამ ასწავლეს მათ (ეგვიპტელებს). რადგან, ახალი სამეფოს ხანაში, ჩვენ ვხედავთ, რთულ და ყოველმხრივ ჩამოყალიბებულ სამხედრო ორგანიზაციას, რომლის კეალს, მხოლოდ ნაწილობრივ თუ ვპოულობთ უფრო მშვიდობისმოყვარე შუა სამეფოს ხანის ფარაონების დროში. ძველი სამეფოს ხანის ეგვიპტე კი, როგორც ამას ვგებულობთ, მაგ. უნას (მეექვსე დინასტიის დროის

გამოჩენილი მოღვაწე) წარწერებიდან არ იცნობს არც მუდმივ ჯარს, არც მის დანაწილებას ქვეგანაყოფებად, არც შეიარაღების ცალკეულ სახეობებს. საომარი ვითარების დროს, მთელი ქვეყნის მასშტაბით თავს იყრიდა სამხედრო ლაშქარი შემდგარი უბრალო მშვიდობიანი მოსახლეობისაგან, რის ვაი-ვაგლახით შეიარაღებული და მოკავშირე ტომების წარმომადგენლებით გაძლიერებული, უმთავრესად ნუბიელებით. მთელი ეს სხვადასხვა ჯურის ხალხისაგან თავშეყრილი, ჭრელი, უზარმაზარი სამხედრო ძალა სამეთაუროდ გადაეცემოდა ერთ-ერთ რომელიმე ოფიციალურ პირს სამეფო კარისკაცებიდან, ხშირ შემთხვევაში, სამხედრო საქმის უცოდინარს. მაგალითად, ისეთს, როგორიც უნა იყო სამოქალაქო მოხელე და მწერალი, რომელიც სარგებლობდა ფარაონის განუსაზღვრელი ნდობით.

იმ პერიოდში, ასევე ვერ ვხედავთ იმ სანიმუშო აღჭურვილობას, მაღალ ტექნიკას, სამხედრო ხელოვნების დაუფლებას, სტრატეგიულ და ტაქტიკურ სწავლებას, რომლითაც შეუძლია დაიკვეხნოს მე-18 დინასტიის ეგვიპტის იმპერიამ. რომლის დროსაც შეიქმნა მუდმივი, გაწვრთნილი სამხედრო არმია, სამხედრო საქმით განსწავლულ მეთაურთა კორპუსით და მაღალი სამხედრო-პატრიოტული სულისკეთებით.

სამხედრო არმიის ორგანიზაცია, რასაკვირველია, წარმოადგენს აბსოლუტურად აუცილებელს ყველა ქვეყანაში, რომელიც ატარებს ფართო დაპყრობით პოლიტიკას. ნამდვილი ასეთი მუდმივი სამხედრო ძალა ეგვიპტეში ყალიბდება მე-18 დინასტიის დროს. მხოლოდ რეგულარული შეიარაღებული ძალების არსებობის პირობებში იყო შესაძლებელი განუწყვეტელი, ფართო მასშტაბის ლაშქრობები, მაგალითისთვის, ის ჩვიდმეტი ბრწყინვალე სამხედრო კომპანია, რომელიც 20 წლის განმავლობაში თავისი მეფობის წლებში განახორციელა ფარაონმა თოთმეს III. აღსანიშნავია ის, რომ ეგვიპტის არმია მუდმივ ბრძოლებში გამოწვრთნილი, შესანიშნავად აღჭურვილი, ყოველმხრივ მომარაგებული და უზრუნველყოფილი, უძლეველ, დაუმარცხებელ ძალას წარმოადგენდა. თუ ვიმსჯელებთ დღემდე რელიეფებზე შემონახული გამოსახულებებით ეგვიპტური ჯარი იმ დროს შეიარაღების მიხედვით, სამ სახეობად იყოფოდა: მსუბუქად

შეიარაღებული ქვეითები, მძიმედ შეიარაღებული ქვეითები და ეტლოსნები.<sup>1</sup> ამარნის რელიეფზე ჩვენ ვხედავთ ამ ქვეით ჯარს, რომელიც ერთ შემთხვევაში შეიარაღებულია მშვილდ-ისრებით ანდა შუბებით, მეორე შემთხვევაში კი შუბებითა და ნაჯახებით. ასევე დიდი გრძელი ფარით, რომელიც თითქმის ფარავს მეომრის მთელ სხეულს. ეგვიპტის ქვეითი ჯარის ასეთ შეიარაღებას ჩვენ ვხედავთ დეირ-ელ-ბაჰრის ტაძრის რელიეფზეც, სადაც ელ-ამარნას რელიეფის სწრაფად მოძრავი ცოცხალი ფიგურების ნაცვლად, გამოსახულია მძიმედ შეიარაღებული მეომრები, რომლებიც ქმნიან შემჭიდროებულ ფალანგას, ძველ-ბერძნული ჰოპლიტების მსგავსად.<sup>2</sup> ბოლოს ცხენი და ეტლი კი, როგორც მანამდე აღვნიშნეთ, ჰიქსოსების მიერ იყო დამკვიდრებული ეგვიპტეში. მსუბუქი, პატარა და მოძრავი ორბორბლიანი ეტლი, მისი დამტარებლითა და მშვილდისრითა და შუბით შეიარაღებული მეომრით, უკვე წარმოადგენდა ეგვიპტის ჯრის შემადგენელ ნაწილს.

ამარნას რელიეფებზე მუდმივადაა გამოსახული ეხნატონი, ეტლზე მდგარი თავის მეუღლე ნეფერტიტისთან ერთად. ბოლოს ამისთანა ეტლის ნიმუში, რომელიც გაკეთებულია ხისგან, ბრინჯაოსა და ტყავისაგან, და რომელიც შესანიშნავადაა შენარჩუნებული დღემდე, ნაპოვნია ეგვიპტეში და ინახება ფლორენციის არქეოლოგიურ ცენტრში.<sup>3</sup>

ასეთი რთული სამხედრო შეიარაღება, ბუნებრივია, ითხოვდა შესაბამისად სამხედრო აღჭურვილობის საკმისა და მეტალურგიის განვითარების მაღალ დონეს. ამგვარად, ეგვიპტის ხელოსნობა ვითარდებოდა სამხედრო საკმის განვითარების კვალდაკვალ. აწვიდა მას საჭირო სამხედრო მასალას, იმ დროისათვის არსებულ ყველა სახის სამხედრო შეიარაღებას. სამხედრო შეიარაღებასთან ერთად მაღალ დონეზე იდგა საინტენდანტო საქმე, რადგან ჯარი საჭიროებდა არამარტო აღჭურვილობას, არამედ სურსათ-სანოვაგეს და სამხედრო ჩაცმულობას.

---

1. Культура Древнего Египта под. ред. Кацнельсон И.С. М.; 1976; с. 145-146.

2. Культура Древнего Египта под. ред. Кацнельсон И.С. М.; 1976; с. 143.

3. Культура Древнего Египта под. ред. Кацнельсон И.С. 1976. с. 141.

კარგად შეიარაღებული და უზრუნველყოფილი ეგვიპტის ჯარი, ასევე კარგად იყო გაწვრთნილი და მომზადებული ნებისმიერი საბრძოლო მოქმედებისათვის. იმ დროის ყველა გამოსახულებებზე ჩვენ ვხედავთ ხან ნელი ხან სწრაფი ნაბიჯებით, ან სირბილით, მაგრამ მწყობრი სისტემით წინ მიმავალ მეომართა სიმეტრიულ რიგებს. ამ ჯარების ხელმძღვანელობა დაკისრებული ჰქონდა გაწვრთნილ, განსწავლულ, გამოცდილ სამხედრო მეთაურთა კორპუსს, რომლებსაც მნიშვნელოვნად მაღალ დონეზე ჰქონდათ დაყენებული საფორტიფიკაციო საქმე, იმდროინდელი სტრატეგია და ტაქტიკა. სრული სისრულით ამას მოწმობს ამბავი მეგიდოსთან ბრძოლის შესახებ, რომელიც შემორჩა თოთმეს III ანალებში და ამოკვეთილია ამონის დიდი კარნაკის ტაძრის კედლებზე.<sup>1</sup> თუმცა, მაღალმა მხედრულმა შემართებამ, გამალებულმა შეიარაღებამ, დაუსრულებელმა დაპყრობითმა ომებმა საწინააღმდეგო რეაქცია და პროტესტი გამოიწვიეს ქვეყნის შიგნით.

შემდგომში ეს აისახა მე-18 დინასტიის ბოლოს წინა დროინდელი ფარაონების საგარეო პოლიტიკაში და ნათლად გამოვლინდა ეხნატონის მშვიდობისმოყვარულ პოლიტიკასა და რეფორმაში. ასევე მის მსოფლიო მშვიდობისა და თანხმობის ქადაგებაში.

რთული სამხედრო ორგანიზაციის შექმნამ, ქვეყნის საზღვრების გაფართოებამ, დამორჩილებულ ოლქებში ადმინისტრაციის ჩამოყალიბებამ, დიპლომატიურმა ურთიერთობამ მეზობელ ქვეყნებთან, რასაკვირველია, გამოიწვია ბიუროკრატიული აპარატის მეტისმეტად გამსხვილება. რაც უმთავრესად გამოიხატა ქვეყნის მმართველობისა და ხელისუფლების ძლიერ ცენტრალიზაციაში. მთელი ძალაუფლება კონცენტრირებული იყო ყოვლისშემძლე ფარაონის, მზის ჭეშმარიტი ძის ხელში. მოხელეთა მთელი არმიის სათავეში, ჯერ კიდევ ძველი სამეფოს დროიდან, იდგა კეზირი. ყველაზე დაახლოებული პირი ფარაონთან, მისი პირადი ნდობით აღჭურვილი, რომელსაც ამ ძალის შედეგად ხელში ეყურა ქვეყნის მმართველობის მნიშვნელოვანი სადაეები.

ახალი სამეფოს ხანაში, ქვეყნის საზღვრების მეტისმეტად გაფართოების, ბიუროკრატიული აპარატის ზედმეტად გაზრდისა და

---

1 Хрестоматия по истории Древнего Востока. ч. 1, под. ред. Коростовцева М.А. и др. М.; 1980. с. 66-70.

მართვის სისტემის გართულების გამო, შესაძლებელია ვეზირის, ხელისუფლების დასუსტების მიზნით (ვეზირი, რომლის ხელში თავმოყრილი ასეთი დიდი ძალაუფლება ფარაონისთვის საშიშ ძალას წარმოადგენდა) ვეზირის თანამდებობა ორ ოფიციალურ პირს შორის განაწილდა. შესაბამისად, ჩრდილოეთის ტერიტორიის ვეზირისა და სამხრეთის ტერიტორიის ვეზირის სახელწოდებით (უფლებამოსილებით). ჩრდილოეთის ტერიტორიის ვეზირი იმყოფებოდა ჰელიოპოლისში, ხოლო სამხრეთ ტერიტორიის ვეზირის (რომელმაც შემკვიდრებით მიიღო ხელისუფლება იმ თანამდებობის პირისაგან, რომელიც ძველი სამეფოს ხანაში ატარებდა სამხრეთის უფროსის (გამგებლის) ეგვიპტურად - МЭР-РЭС-ის სახელს) ადგილსამყოფელი იყო თებეში, სახელმწიფოს მთავარ დედაქალაქში, რომელიც განსაკუთრებით აახლოებდა მას ფარაონის წმიდათაწმიდა პიროვნებასთან.<sup>1</sup>

ყოფილი სამხრეთის ვეზირის რეხმირის აკლდამაში შემოინახა საინტერესო წარწერა, რომელიც სრულად და დაწვრილებით ჩამოთვლის ამ ეგვიპტელ მოხელეთა მეთაურის ყველა მოვალეობას, რაღაც ოფიციალური ინსტრუქციის მსგავსად.<sup>2</sup>

აქედან ირკვევა, რომ ვეზირის ხელში მართლაცდა თავმოყრილი იყო, როგორც ცენტრალური, ისე ადგილობრივი მმართველობის ბერკეტები. მას ეკუთვნოდა უმაღლესი იურისდიქცია ყველა საკითხში, თვით ექსტრაორდინარული საქმეების ჩათვლით, რითაც ფაქტიურად სასამართლო უწყების მეთაურად წარმოგვიდგება. ის გვევლინება ასევე საფინანსო უწყების უფროსად. თვალყურს ადევნებდა სახელმწიფო ხაზინის საშემოსავლო ოპერაციებს და თავისი ბეჭდით ადასტურებდა ყველა საგასავლო დოკუმენტაციას. სამხედრო დარგის ხელმძღვანელობაც განეკუთვნებოდა მისი მოვალეობის სფეროს. ის ზედამხედველობას უწევდა ჯარის ორგანიზაციას, მის მომარაგებასა და ქვეყნის მასშტაბით სამხედრო ნაწილების გადაადგილებას. ვეზირის დაქვემდებარებაში იმყოფებოდა ფარაონის დაცვა, აგრეთვე თვალყურს ადევნებდა ციხე-სიმაგრეებს. ამგვარად, მთელი შეიარაღებული ძალები ქვეყანაში მშვიდობიანობის პერიოდში ემორჩილებოდა ვეზირს. სახმელეთო ჯართან ერთად მას ექვემდებარებოდა ქვეყნის

1. Тураев Б.А. История Древнего Востока, т.1; Л; 1936, с. 269.

2. Тураев Б.А. История Древнего Востока, т. 1; Л; 1936. с. 269.

საზღვაო ძალებიც, - სახელმწიფო ფლოტი, როგორც სამხედრო ისე საეკონომ. ყველა ცენტრალური, ადმინისტრაციული მმართველობა მის ხელში იმყოფებოდა. ადგილობრივი მმართველობა, სოფლის მეურნეობა, მიწათმოწყობა, წყლით მომარაგება, საირიგაციო მშენებლობის, მისი რეგულირების საქმე, ხე-ტყის მეურნეობა და თვით უმაღლესი ნოტარიალური ხელისუფლება ასევე ვეზირის კომპეტენციაში შედიოდა. ეს ყველაფერი ზუსტად და დაწერილებით აღწერილია რეჰმირის აკლდამის წარწერაში.<sup>1</sup> ამგვარად, ვეზირის პიროვნებაში განსახიერებული იყო ეგვიპტელი მაღალი რანგის მოხელეთა უფლებამოსილების მასშტაბები და ფარაონის უმაღლესი ნება. მხოლოდ მმართველობის ორი სფერო არ განეკუთვნებოდა ვეზირის ფუნქციასა წრეს. როგორც ჩანს, ფარაონის პრეროგატივად რჩებოდა: ჯარის წინამძღოლობა (სარდლობა) ლაშქრობების დროს და საგარეო პოლიტიკის ხელმძღვანელობა, მე-18 დინასტია ძალიან გამოიწრთო და გაძლიერდა დაპყრობითი ომებისა და ლაშქრობების პირობებში, ამ დინასტიის ფარაონები კარგად იყვნენ დაუფლებული დიპლომატიური ბრძოლის ხელოვნებას. მათ მთელი ძალ-ღონე ომებსა და საგარეო ურთიერთობების წარმართვას მონდომეს. ყველა დანარჩენი ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა ორი მაღალი რანგის მოხელეს: ჩრდილოეთის ვეზირსა და სამხრეთის ვეზირს ჩააბარეს. ამგვარად ვეზირებმა თავიანთ ხელში აიღეს ძალა-უფლების მნიშვნელოვანი ნაწილი, შესაბამისად თავი მოუყარეს მორჩილ, დისციპლინირებულ მრავალრიცხოვან მოხელეთა კადრებს.

ბიუროკრატიული მმართველობის სისტემა უკანასკნელ წერილმანამდე იყო შემუშავებული. მოხელეთა მიღების წესი მკაცრად რეგლამენტირებული გახლდათ. ზუსტად დადგენილ დროს, საზეიმო ვითარებაში, მოხელეები მოხსენებით წარსდგებოდნენ თავიანთი უფროსების წინაშე. მთელი საქმეთა წარმოება წარმოებდა ქალაქზე, უფრო სწორად, პაპირუსზე "ყოველი მოთხოვნა უნდა იყოს გადმოცემული წერილობით, არ დაიშვება თხოვნა სიტყვიერად.<sup>2</sup> გვაუწყებს იმდროინდელი ბიუროკრატიული რეგლამენტი. ფრესკებსა და რელიეფებზე, ჩვენ მუდმივად ვხედავთ მწერალთა მოხრილ ზურგებს, რომ-

1. Тураев Б.А. История Древнего Востока Т. I; Л. 1936 с. 270

2. Тураев Б.А. История древнего Востока т. I; Л. 1936. 270.

ლებიც დაუღალავად წერენ თავიანთ ტაბულებსა და პაპირუსებზე. მწერლის კარიერა საშურველი და შემოსავლიანი იყო. მომავალში სამეფო კარზე დაწინაურების წარმატებულ და პერსპექტიულ სფეროს წარმოადგენდა. ასე თანდათანობით ყალიბდებოდა ეგვიპტეში მართველობის ის ვებერთელა ბიუროკრატიული, სამოხელეო აპარატი, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში აკვირვებდა ყველა უცხოელს თავისი მწყობრი სისტემით, შეთანხმებულობითა და დინამიურობით მუშაობაში. დაპყრობილ ოლქებში, სირიასა და ფინიკიაში, ჩვეულებრივად ფარაონები ადგილებზე ტოვებდნენ ყოფილ მეფეებსა და მთაერებს, რომელთაც გადასცემდნენ ხელისუფლებას თავისივე ძლევამოსილი ხელიდან. ეგვიპტელებისთვის მთავარი იყო ხარკი და ამიტომ ისინი მზად იყვნენ დამორჩილებული ქვეყნების სათავეში დაეტოვებინათ ყოფილი მმართველები, სრული მორჩილებისა და დაწესებული ხარკის შეუფერხებლად გადახდის პირობით. თუმცა მათ თვალყურს ადევნებდა აქა-იქ დატოვებული ეგვიპტელი მოხელეები, რომლებიც ინფორმაციას აწვდიდნენ ფარაონს დაპყრობილ ტერიტორიებზე არსებული ვითარების შესახებ. მათ განკარგულებაში იმყოფებოდა ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში მიმოფანტული ციხე-სიმაგრეები ეგვიპტური გარნიზონებით. ეს შეიარაღებული ძალები ზურგს უმაგრებდნენ უცხოელ მოხელეებს, ე.წ. ფარაონის ნაცვლებს დაპყრობილ ქვეყნებში.

სახელმწიფო მმართველობის მეტად რთულმა სისტემამ, ხელისუფლების სრულმა ცენტრალიზაციამ უსაზღვროდ გააძლიერა და განამტკიცა მე-18 დინასტიის ფარაონთა რეალური ძალაუფლება. ახალი სამეფოს ეგვიპტე, „ფარაონის ბრწყინვალების ხანა“<sup>1</sup> არის ცნობილი ამავე დროს ახალი სამეფოებელობის შემომტკიცებამ, კოლოსალური მატერიალური სახსრების შეძენამ, უზრუნველყო ფარაონების გაბატონება ქვეყნის ეკონომიურ ცხოვრებაში. ამის შედეგად ისინი დიდი სავაჭრო ექსპედიციების ინიციატორები ხდებიან. ამგვარად, ფარაონების ხელში აღმოჩნდა განუსაზღვრელი ძალაუფლება, აბსოლუტური უფლებები მათ ქვეშევრდომთა სიცოცხლეზე, საკუთრებაზე და თვით მათ სულებზეც კი, რომელმაც მნიშვნე-

---

1. მ. ზვედელიძე, ფარაონი ზეოფსი და ახალი აღქმა? იხ. კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული №XI, რედ. გრ. გიორგაძე, თბ., 2004, გვ. 139.

ლოვანწილად გაუადვილა ეხნატონს გაბედულად, სწრაფად და მედგარად გაეტარებინა ცხოვრებაში ის დიდი რეფორმა, ასე ნელა რომ მწიფდებოდა საზოგადოების წიაღში. რეფორმა, რომელიც მისივე უზენაესობით ეწყალობა ეგვიპტელ ხალხს.

ახალი სამეფოს ხანაში ეგვიპტის ეკონომიური განვითარება არანაკლებ სწრაფი და შეუფერხებელი ტემპით მიმდინარეობდა, ვიდრე მისი სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური ზრდა. ამ ხნის განმავლობაში ეგვიპტე ჩამორჩენილი, უბადრუკი ქვეყნიდან, მოყოლებული შიდა აშლილობისა და პიქსოსთა ბატონობის დროიდან, გადაიქცა აყვავებულ, მდიდარ და ძლიერ სახელმწიფოდ, რომელიც სათავეში ჩაუდგა მთელი მსოფლიოს ეკონომიურ მოძრაობას. საშინაო და საგარეო ვაჭრობა, ხელოსნობა, ბოლოს კი ფინანსური ურთიერთობისა და საფინანსო სისტემის განვითარება აი ის, ძველი ეგვიპტის სამეურნეო ცხოვრების ცალკეული მხარეები, რომელიც იმ დროს შეადგენდა ძველ-ეგვიპტური კულტურის მნიშვნელოვან და განუყოფელ ნაწილს. რასაკვირველია ყველაზე ფართო განვითარება ახალ სამეფო ხანაში ჰპოვა ეგვიპტის საგარეო ვაჭრობამ.

წინააზიურ და ხმელთაშუაზღვისპირა კულტურათა სივრცეში ჩართული ეგვიპტე, ნებით თუ უნებლიეთ უნდა შეერთებოდა იმ მსოფლიო სავაჭრო გაცვლა-გამოცვლას, რომლის სათავეებთან იდგა ბაბილონი. ზოლო კონიუქტურა ეგვიპტისათვის იმ პერიოდში ყველაზე წარმატებული და ხელსაყრელი იყო. რადგან ეგვიპტე მსოფლიო ვაჭრობაში ჩაებმებოდა, არა როგორც დამორჩილებული, ანდა ვასალი, არამედ როგორც გამარჯვებული, დამპყრობელი და სიუზერენი, რომლის დასაყრდენს ძლევამოსილი ჯარი, მდიდარი კოლონიები სახმრეთში, უდიდესი მატერიალური რესურსები და ამოუწურავი მარაგი ცოცხალი ძალისა, წარმოადგენდა. ეგვიპტე საკუთარი ჯარით უზრუნველყოფდა თავისთვის ახალ სავაჭრო გზებს. ამგვარად, სირიას, ფინიკიას, ბაბილონსა და იმდროინდელი კულტურული სამყაროს სხვა სახელმწიფოებს შორის, ერთი მხრივ და მეორე მხრივ, ეგვიპტეს შორის მყარდება მჭიდრო ეკონომიური კავშირები. საგარეო ეკონომიკური ურთიერთობის განვითარების შედეგად ეგვიპტეში მიედინება სხვადასხვა სახის, მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი საქონელი, როგორც სამდინარო, სახმელეთო ისე საზღვაო გზებით. ფართო საგარეო ვაჭრობა, ერთი მხრივ უნდა დაყრდნობოდა

განვითარებულ ადგილობრივ წარმოებას, მეორე მხრივ მას უნდა მიეწოდებინა ქვეყნისათვის აუცილებელი ნედლეული. ჩვენი ეს ვარაუდი მთლიანად დასტურდება წყაროების გაცნობისას. იმდროინდელ ძეგლებში აღბეჭდილია წარმოების სხვადასხვა დარგის გამო-სახულებანი: მეტალურგიულის, კერამიკულის, საფეიქროს, სარკის, კე-ბის პროდუქტების, იარაღის, ხის, ავეჯის და ა.შ.<sup>1</sup>

ვაჭრობისა და წარმოების ჩქარი ტემპით განვითარება უშუალოდ იწვევდა საფინანსო კაპიტალის ზრდას, რომელიც სახელმწიფო ხა-ზინაში იყო მოთავსებული. ხაზინის საშემოსავლო ბიუჯეტს წარ-მოადგენდა, ხარკი დაპყრობილი ქვეყნებიდან, რომელიც შემოდის, როგორც ფულადი ისე ძვირფასი ლითონების სახით, შემოსავლები მსხვილი კომერციული და სამრეწველო საწარმოებიდან, ბოლოს გამოსაღები და საგადასახადო შემოსავალი, შემოსული ეგვიპტელი მოსახლეობისაგან. ბიუჯეტის მთავარ საგასავლო პრიორიტეტებს შეადგენდა: დაპყრობითი ომები, ჯარის შენახვა და შეიარაღება, სამე-ფო კარისა და სამოხელეო აპარატის შენახვა, საირიგაციო ქსელის მოწესრიგება, და ბოლოს - ფართო სამშენებლო პოლიტიკა, რომელ-საც დიდი ენთუზიაზმით ახორციელებდნენ მე-18 დინასტიის ფარა-ონები. საგარეო ვაჭრობისა და წარმოების განვითარების შესაბამისად თანდათანობით იცვლებოდა ნატურალური მეურნეობის ძველთაძველი ფორმები, მკვიდრდებოდა უფრო ახალი, დახვეწილი სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობები.

ცენტრალური ხელისუფლების გვერდით, ქვეყნის ეკონომიური აღმავლობის პირობებში, ყალიბდებოდა და მტკიცდებოდა ახალი ძლიერი სოციალური ძალა ქურუმობის სახით. ახალი სამეფოს ხა-ნაში, მნიშვნელოვნად განვითარდა სატაძრო მეურნეობა. ტაძრებთან გაჩნდა მრავალი სახელოსნო და სამრეწველო საწარმო. ტაძრები ფლობდნენ ვრცელ მიწის სავარგულებს. ხშირად მათი სახსრებით ეწყობოდა მსხვილი სავაჭრო ექსპედიციები. ფარაონებისა და კერძო პირების მიერ შემოწირული ძვირფასეულობის შედეგად ტაძრებში დაგროვდა მსხვილი ფულადი კაპიტალი. ამან ქურუმობას დაუმკვიდ-რა ერთ-ერთი პირველი ადგილი ეგვიპტის სავაჭრო-სამრეწველო და

---

1. История Древнего Востока. под. редакция Кузишпина В.И. М; 1979; с. 54.

საფინანსო წრეში. მწერლის, მოხელის, მეომრის, ეაჭრის, მეწარმის და ფინანსისტის გვერდით გამოჩნდება ქურუმის გამორჩეული ფიგურა. ქურუმის, რომელსაც საერო პიროვნებაზე ნაკლებად არ მიჰყავს თავისი კომერციული საქმე. ქურუმობის დარაზმულობა, ორგანიზებულობა და დისციპლინიზებულობა, მონოლითური კასტობრივი სული წარმოადგენდა იმ თვისობრივ საფუძველს, რომელზედაც ყალიბდებოდა ძლიერი, ანგარიშგასაწევი სოციალური ძალა ეგვიპტის საზოგადოებაში. ფარაონის ახლო გარემოცვა, რომელიც შედგებოდა მისი თანამოაზრეებისა და თანამებრძოლებისაგან, მისი სამხედრო რაზმი და ერთგული ჯარი, უმაღლესი სამხედრო ხელმძღვანელობა, შემდგარი იმ პირებისაგან, ვინც სარგებლობდა ფარაონის უდიდესი ნდობით, რასაკვირველია, ალმაცერად უყურებდა, მათი აზრით, ქურუმობის ამ უსამართლო გამდიდრებას. რადგან ქურუმობა არ ღებულობდა მონაწილეობას სამხედრო ლაშქრობებში, ახალი სამფლობელოების დაპყრობაში, მათ არ გააჩნდათ არაერთარი მორალური და სამართლებრივი უფლება იმ დიდძალი ძვირფასეულობების მიღებაზე, იმ უზარმაზარი შემოსავლიდან, რომელიც შემოდის სახელმწიფოში ფართო დაპყრობითი ომების შედეგად. სამხედრო არისტოკრატიის კვალდაკვალ ქურუმობის წინააღმდეგ გამოვიდა (ამხედრდა) სამოხელეო ბიუროკრატიული აპარატი, სამეფო კარზე რომ იმყოფებოდა და მჭიდრო რკალივით გარს ეხვია ფარაონს. ქურუმობის აღზევებით უკმაყოფილო ორი ძალზედ ანგარიშგასაწევი სოციალური ფენის მიერ წაქეზებულმა ფარაონმა სრულიად რეალურად განსაჯა და წარმოიდგინა, თუ რა საფრთხე ემუქრებოდა მის ღვთაებრივ ხელისუფლებას მათგან, ვინც წარმართავდა საზოგადოების სულიერ ცხოვრებას, ამავე ღროს განაგებდა ვებერთელა მატერიალურ რესურსებს. იმიტომ რომ, ეგვიპტის ქურუმობას სათავეში ედგა იმ ღროს გრანდიოზული ამონის ტაძარი თებეში მთელი თავისი ძლევამოსილ ქურუმთა კოლეგიით. რასაკვირველია, პირველი დარტყმები თავს დაატყდა მას და მისადმი დაქვემდებარებულ სრულიად თებეს ქურუმობას. ერთ-ერთი მიზეზი ამენხოტეპ IV (ეხნატონის) რეფორმისა მდგომარეობს ამ მწვავე სოციალურ ბრძოლაში, რომელიც მიმდინარეობდა სახელმწიფო მოხელეებსა, სამხედრო არისტოკრატისა და ქურუმობას შორის.

## 4. აქენსოტეპ IV (ეხნატონის) რეფორმის რელიგიური ხასიათი

ამარნას რეფორმის ცენტრალურ შიდა მიზეზს ძველი ეგვიპტელების რელიგიური ცნობიერების პორიზონტის გაფართოება და შემდგომი ევოლუცია წარმოადგენს. რადგან რეფორმა რელიგიური ნიშნით გატარდა. ჩვენ მიერ ზემოთ აღნიშნულმა, გარეშე და შიდა მიზეზებმა მხოლოდ მოამზადეს და ხელსაყრელი პირობები შექმნეს რეფორმის განსახორციელებლად. რეფორმის მიზეზები საბოლოოდ მაინც ხალხის რელიგიური მსოფლმხედველობის წიაღში იყო დაბუღებული. ამიტომ ჩვენ უარვევოთ იმ აზრს, თითქოსდა ამარნას რეფორმა ძალად, ზემოდან თავსმოხვეული გახლდათ ეგვიპტისათვის, როგორც ამას ამტკიცებენ ზოგიერთი მკვლევარები (მაგ: ბოროზდინი ი., შილიუკი ნ.). ჩვენ ვფიქრობთ, ამ რეფორმამ მხოლოდ, ნაადრევად დააჩქარა ის, რაც შეუმჩნეველად მწიფდებოდა ძველეგვიპტელთა სულში ათასწლოვანი რელიგიური შემოქმედების შედეგად. მზის კულტი, რომელიც მზის გაღმერთებასთან იყო დაკავშირებული, ოდითგანვე არსებობდა ძველ ეგვიპტეში. მცხუნვარე მზის დისკო სიცოცხლისმყოფელი ძალისა და მუდამ მანათობელი სხივების წყარო იყო ნილოსის ველის მოსახლეობისათვის, სხვადასხვა სახელწოდებით გაღმერთებულ მზეს მრავალ ქალაქში უდგამდნენ საკურთხეველს, სწირავდნენ მსხვერპლს მისი ერთგული თაყვანისმცემლები. ეგვიპტელები ჭეშმარიტად წარმოადგენდნენ მზის ხალხს, ხოლო ნილოსის ველი - მზის ქვეყანას.

მზის კულტის უდიდეს და წმინდა ადგილსამყოფელებს წარმოადგენდნენ შემდეგი ქალაქები: უპირველეს ყოვლისა, ედფუ, ზემო ეგვიპტეში, სადაც თაყვანს სცემდნენ ფროთოსან მზის დისკოს, ჰორას სახელწოდებით, რომელიც მჭიდროდ იყო დაკავშირებული შევადენის ღვთაებასთან - ფარაონის ხელისუფლების მფარველთან. მზის ჰორა ძე იყო ნილოსის ველის კეთილი ღვთის ოზირისისა.<sup>1</sup> ძველი ეგვიპტური მითოლოგიის თანახმად, ოზირისმა შური იძია მამისათვის და დაამარცხა წყვდიადის, ქვიშისა და უდაბნოს შავბნელი ძალა

---

1. Культура Древнего Египта, под. ред. Кацнельсон И.С. М.; 1976, с. 235.

სეტი. პორას ეს სამი სახე ძველთაგანვე ერთმანეთში აირია და ჩვენ ხშირად ვხედავთ პორას, ერთდროულად, როგორც ფარაონის ხელისუფლების მფარველს, როგორც ოზირისის ძეს და დრაკონის დამმარცხებელს, როგორც შევარდენს თავზე მორგებული მზის დისკოთი, ასევე ის არის მაგიური შელოცვების ღვთაება, "მეფის მაგიური დაცვის შემოქმედი მის სასახლეში" და ბოლოს მფარველი მიცვალებულთა წმინდა სულისა იმ ქვეყნიურ სასუფეველში.<sup>1</sup>

ამჟამად, ჩვენთვის მთავარი და საინტერესოა, მხოლოდ მზის პორა, თავისი ფრთოსანი დისკოს ემბლემით, ნაწილობრივ შეერთებული შევარდენის გამოსახულების ემბლემასთან. ამ პორას ჰქვია, განსაკუთრებული სახელი პორახტე-პორა ორი პორიზონტისა. ვინაიდან, ეს გახლდათ, ის რომელიც დილით ამოდიოდა აღმოსავლეთიდან, ზურმუხტოვან და ვარდისფერი სხივებით, აღვიძებდა, მთელ ღედაშიწას, ბუნებას, აღუძრავდა ხალხს სურვილს შრომისადმი. მერე იგივე ის ჩადიოდა დასავლეთ პორიზონტზე და მთელ სამყაროს ღრმა ძილსა და ბნელებში ჩაითრევდა.<sup>2</sup> ძველ ეგვიპტელებს ისე ძლიერ ჰქონდა ჩანერგილი პორას კულტი თავის რელიგიურ ცნობიერებაში, რომ თვითონ მომავალმა რეფორმატორმა ფარაონმაც ვერ შეძლო მისი უარყოფა. ის იძულებული შეიქნა, მოეხდინა მისი გაიგივება ახლად შემოღებულ მზის დისკოს ატონის კულტთან. კიდევ მეტი, ახალი რელიგია მნიშვნელოვანწილად დამოკიდებული ამ უძველეს ეგვიპტურ ღვთაებაზე, ნაწილობრივ გადმოიღებდა მისგან, მის ჰიმნებში გამოხატულ სიმბოლოებსა და ემბლემებს, სახელწოდებებსა და იდეებს.<sup>3</sup>

მეორე, სულიერად უდიდეს მზის კულტს ძველ ეგვიპტეში წარმოადგენდა ღმერთი რა-ს კულტი, რომლის სახელი პირდაპირი მნიშვნელობით აღნიშნავდა მზეს. მისი გამოსახულება გამოხატული იყო დიდი წრიტა და წერტილით შუაგულში. რა უძველესი ღმერთია სხვა ღმერთებს შორის, ეგვიპტის პანთეონის მთავარი ღმერთი, შემქმნელი სამყაროსი, აღსავსე სიყვარულით სამყაროსა და ხალხისადმი. ქვემო ეგვიპტეში, ქალაქ ონუ-ში მოსახლეობის მიერ გაღმერთებული, რომელმაც ბერძნებში მზის ქალაქის - ჰელიოპოლის-

1. Культура Древнего Египта, под. ред. Каширельсон И.С. М; 1976, с. 230.

2. Авдиси В.И. Древне-египетская реформация, М; 1923; с. 59

3. Авдиси В.Т. Древне-египетская реформация, М; 1923. с. 59.

სის სახელწოდება მიიღო. მეხუთე დინასტიის მმართველობის დროს, რა-ს კულტმა განსაკუთრებით ფართო განვითარება ჰპოვა მთელი ქვეყნის მასშტაბით და თავისი აღმავლობის უმაღლეს დონეს მიაღწია თვით ქალაქ პელიოპოლისში, როგორც სახელმწიფო რელიგიამ.<sup>1</sup>

ამ კამკაშა, მშენიერმა, თავისი სიწმინდითა და უბრალოებით სრულყოფილმა პელიოპოლისის მზის კულტმა დიდი გავლენა მოახდინა ახალგაზრდა ფარაონის მიერ გამოცხადებულ ატონის მზის კულტზე. საკუთრივ, პელიოპოლისის ღმერთის რა-ს სახელი, გაერთიანებული იყო ამომავალი მზის ძველთაძველი ღმერთის, ჰორახტეს სახელთან. თავისი ტიპური სახით რა - ჰორახტე, ნიშნავს რა-ჰორ-ს ორი ჰორიზონტის ღმერთს, რომელიც წარმოადგენდა ახალი ღმერთის ატონის ოფიციალურ სახელს და ყველა პიმნსა და ლოცვაში იყო მოხსენებული. ამან ახალ სარწმუნოებას შემატა ყველა ის ფარული, მისტიკურ-მაგიური ძალა, რაც ძველი ეგვიპტელების შეხედულებით უსიტყვოდ მოიაზრებოდა ღვთის სახელქვეშ.<sup>2</sup>

მზის ღმერთის ამ ძირითად არსს უკავშირდებოდა ძველად კიდევ ორი სახე: ჰეპერ, ყოფიერებისა და მოძრაობის ღმერთი, რომლის გამოსახულებას და იეროგლიფურ სიმბოლოს წარმოადგენდა ნეხვის ზოჭო, მასთანაა დაკავშირებული ეგვიპტის ისტორიაში ფართოდ გავრცელებული ამ ზოჭოს გამოსახულება შესაბამისი წარწერით, ე.წ. "სკარაბეი", რომელიც გამოიყენებოდა თილისმად. რა - ჰორახტესადმი მეორე დამატებას წარმოადგენდა მზის დისკო, მზის ჩასვლის მომენტში. დიდებული მზე, ჩამავალი დასავლეთ ჰორიზონტზე. ესაა ადგილობრივი პელიოპოლისელი ღმერთი ატუმი, ერთ-ერთი სახე მუდმივად ცვალებადი მზის ღვთაებისა.<sup>3</sup>

ამგვარად, ჩვენს წინაშე წარმოდგენილია, ღვთაებების მზიური ოთხეული, ოთხი "სახე" ძველი ეგვიპტის მზის ღმერთებისა: რა ჰორახტე ჰეპერ-ატუმი. უძველესი დროიდან ისინი შეადგენდნენ ეგვიპტის პანთეონის უმნიშვნელოვანეს და განუყოფელ ნაწილებს, რომლებმაც ძლიერი გავლენა მოახდინეს ატონის წმინდა მზის რელიგიაზე.

1. Авдиев В.И. Древне-египетская реформация, М; 1923. с. 60.

2. Культура Древнего Египта, под ред. Кацнельсон И.С. М; 1976. с. 235.

3. Культура Древнего Египта, под ред. Кацнельсон И.С. М; 1976. с. 236.

მზის დისკოს უკანასკნელ განსახიერებას ძველ ეგვიპტეში წარმოადგენდა თებეს ღვთაება ამონი, ვერძი გაღმერთებული ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ, რომლის გამოსახულებაზე რქებს შორის მზის ბრწყინავი დისკო იყო მოთავსებული, დამშვენებული ფარაონის ხელისუფლების ემბლემით.<sup>1</sup> თებეს ნომარქოსების მფარველი ამონი, თებეს იმპერიის ჩამოყალიბებასთან ერთად გადაიქცა თანდათანობით და შეუმჩნევლად, საერთო-ნაციონალურ, სრულიად ეგვიპტის ღვთაებად, რადგან მე-18 დინასტიის ფარაონებმა თავიანთი ეპოქა დიდი დაპყრობითი ომებით აღნიშნეს, მნიშვნელოვნად გააფართოვეს ეგვიპტის სახელმწიფო საზღვრები და პირველად გამოვიდნენ საგარეო პოლიტიკურ ასპარეზზე, როგორც მრისხანე ფარაონები. ამდენად, ღვთაება ამონმაც მიიღო მრისხანე ღმერთის სახელი, ფარაონისა და მისი ძლევამოსილი ჯარის მფარველი ღვთაებისა. მაშინ, როდესაც ეგვიპტე სამხედრო გამარჯვებების შედეგად, მსოფლიოს სახელმწიფოთა შორის თავისი ძლევამოსილების მწვერვალზე იმყოფებოდა. (ამენხოტეპ III დროს) ამონი თანდათანობით მსოფლიო კულტურის ღმერთად გადაიქცა, მთელი სამყაროსა და კოსმიური ღვთაების ზოგიერთი ნიშნებით. იმდენად ძლიერი იყო მისწრაფება მზის ძველი ღვთაებებისადმი, რომ თებელი ქურუმები ამონის სახელის განდიდებისა და დაკანონების მიზნით იძულებული იყვნენ დაეკავშირებინათ ის მზის ღვთაებათა ოთხეულთან, განსაკუთრებით, რა-სთან. ასე წარმოიშვა ის ხელოვნური საღვთისმეტყველო შეკავშირება, თებეს ამონსა და სამყაროს შემქმნელ რა-ს შორის. სამყაროს ერთმმართველ ამონ-რა-ს სახელით. მის საპატივცემლოდ მე-18 დინასტიის ფარაონების მიერ აიგო გრანდიოზული ტაძრები, ზოლო ქურუმების თაოსნობით შედგენილ იქნა შთამაგონებელი ჰიმნები. რასაკვირველია, ყველაფერმა ამან არაჩვეულებრივად გააძლიერა ქვეყანაში და საზოგადოებაში თებეს ამონის ტაძრის ქურუმთა კოლეგიის ძალაუფლება, გავლენა და ავტორიტეტი. მათ თავიანთი განკარგულების ქვეშ თავი მოუყარეს უზარმაზარ მატერიალურ რესურსებს. თებეს უქურმობა გახდა ძლიერი პოლიტიკური, სოციალური, ეკონომიური და რელიგიური ძალა ეგვიპტეში.

---

1. ფარაონის ხელისუფლების ემბლემას წარმოადგენდა წმინდა გველი. ასპიდი.

სწორედ ამ ამონის წინააღმდეგ გაილაშქრა დიდმა რეფორმატორმა ამენხოტე IV (ეხნატონმა). გაილაშქრა თავდაპირველად იმ კავშირის აღსაკვეთად, რომელიც მისი შეხედულებით უაზროდ და სრულიად ხელოვნურად იყო შეკოწიწებული, ამონსა და ყოველად წმინდა, ძველისძველი მზის ღვთაება რა-ს შორის. ამონის რ-ასაგან ჩამოცილების მიზნით, თავის რეფორმატორულ საქმიანობაში ამონის ქურუმების მიერ ძველი მზის კულტის ყოველი ახალი დამაზინჯების წინააღმდეგ ბრძოლაში ეხნატონი უმთავრესად ეყრდნობოდა პელიოპოლისის ქურუმობას და მათ საღვთისმეტყველო სისტემას.

ამგვარად, ეგვიპტური მზის ღვთაებებისადმი თაყვანისცემამ, შემდგომში კი ერთღმერთიანობის დამკვიდრებამ საბოლოოდ მიგვიყვანა, მართალია მოკლე ხნით, მაგრამ აბსოლუტურად, სამყაროსეულ, მარადიულ, სიყვარულით აღსავსე, მზისა და სინათლის ღღვთაება - ატონის შემოღებამდე. რომლის სიმბოლოს წარმოადგენდა მზის დისკო, ადამიანთა აღმართული ხელებით, რომელიც ნიშნავდა სამყაროსათვის სიცოცხლის, სუნთქვის მომნიჭებელს.<sup>1</sup> ესაა დასკვნითი აკორდი, სოლარული მონოთეიზმის, საოცარი განვითარების ძველ ეგვიპტეში.

---

1. Isaac Asimov, The Egyptians, Boston, 1967. p. 86.

## 5. მეოცნებე ფარაონი. თუ ზანატიკოსი რეჟორმატორი

ამარნას რეფორმა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თვითონ რეფორმატორ ფარაონის პიროვნებასთანაა დაკავშირებული. ეხნატონი უჩვეულო, განსაკუთრებული ფიგურაა. მისმა დაუოკებელმა ენერგიამ, ჭეშმარიტებისადმი მუდმივმა ლტოლვამ ის უნაყოფო მისტიკოსად კი არა, ნამდვილ შემოქმედად მოუვლინა თავის ქვეყანას. მან შესძლო თავისი მსოფლმხედველობის გატარება ცხოვრებაში, სამეფო ხელისუფლების გამოყენების გზით. მისი პიროვნებით, როგორც ადრე ისე დღესაც დაინტერესებული არიან ცნობილი მეცნიერები.

ეგვიპტოლოგი არტურ ვეიგალი - ასე წარმოგვისახავს ეხნატონის იდილიურ სურათს: “უკვე სამი ათასი წელია, რაც ის გვაძლევს იმის მაგალითს, თუ როგორი უნდა იყოს მეუღლე, მამა, პატიოსანი კაცი; მან გვიჩვენა, თუ რას უნდა გრძნობდეს პოეტი, რაში უნდა გვარიგებდეს დამრიგებელი, რას უნდა აღწევდეს მხატვარი, რისი უნდა სჯეროდეს მეცნიერს და რაზე უნდა ფიქრობდეს ფილოსოფოსი და როგორც სხვა გამოჩენილი მასწავლებლები, მან ყველაფერი გაიღო, თავისი სარწმუნოებისათვის.”<sup>1</sup> ზოგიერთი ეგვიპტოლოგი ასეთი დახასიათების საწინააღმდეგოდ სვამს შეკითხვას, ხომ არ იყო ეხნატონი მონა რაიმე ფიზიკური ნაკლოვანებისა.<sup>2</sup> უამრავი გამოსახულების საშუალებით ცნობილია, თუ როგორ გამოიყურებოდა ამენჰოტეპ IV (ეხნატონი) პატარა თავი გაზნექილი კეფით, წვრილი და გრძელი კისერი, წვრილი ხელები, წვივები და ტანი. სამაგიეროდ, მკერდი და მუცელი საკმაოდ გამოშვრილი, განიერი მენჯი და სავსე თეძოები ჰქონდა. ამენჰოტეპ IV (ეხნატონის) ქალური აღნაგობა დიდი ხანია განაცვიფრებდა მეცნიერებს.<sup>3</sup> ზოგიერთები, უყოყმანოდ ასახელებენ ავადმყოფობას, რომლითაც იტანჯებოდა ფარაონი. “ფრელიზის სინდრომი”, “მძიმე სექსუალური სნეულება.”<sup>4</sup> ლეფვერი

1. Артур Вейгал, Эхнатон, фараон - Вероотступник, М; 2004, с. 19.

2. Кристиан Жак, Египет Великих фараонов, М; 1992, с. 189.

3. პერეპოლიკინი ი.ი. ოქროს კუბოს საიდუმლო თბ; 1979, გვ. 56.

4. Кристиан Жак, Египет Великих фараонов, М; 1992; с. 190.

ეჭვსაც კი გამოთქვამს, ხომ არ იყო ეხნატონი გადაცმული ქალი.<sup>1</sup> მიუხედავად მცენიერების გარკვეული ნაწილის მხრიდან უარყოფითი დამოკიდებულებისა, ამარნას ეპოქის ძეგლებმა ასევე კარგად შემოგვინახა ეხნატონის გარეგნობა, რომელიც იმ დროისათვის ჩვეული დახვეწილი რეალიზმით არის გადმოცემული. ჩვენ თვალწინ წარმოგვიდგება ერთობ უღონო, უძლური, სუსტი აღნაგობის ჭაბუკი. სამაგიეროდ, წვეტიანი ნიკაპი, მოხდენილი გრძელი პირისახე, წვრილი და გრძელი კისერი, ღრმა მეოცნებე თვალები მატებენ მის გარეგნობას ერთგვარ, არაჩვეულებრივ, მომაჯადოებელ იერსახეს მეოცნებე პიროვნებისას. ასე გგონია, თითქოს და მარად მოგიზგიზე, ცეცხლოვანი სული წვავს მის სუსტ სხეულს, დაღალულს, დაქანცულს სულიერი ტვირთის სიმძიმის ქვეშ. მართლაცდა მას შეეძლო სრული უფლებით ხმამაღლა ეთქვა “სული მხნეა, სხეული კი უღონო”.<sup>2</sup>

ეხნატონი პირად ცხოვრებაში წარმოგვიდგება, როგორც ერთგული, ოჯახის უფროსი ადამიანი, რომელსაც მხურვალედ უყვარს თავისი მეუღლე ნეფერტიტი, “ბედნიერი ქალბატონი”, როგორც მას უწოდებდნენ იმ დროინდელ ძეგლებში, და მისი ექვსი ქალიშვილი. ეხნატონი მუდმივად წარმოგვიდგენს თავისთავს ოჯახურ წრეში, მეუღლისა და ქალიშვილების თანხლებით. არა მარტო შინ სასახლეში, არამედ ოფიციალურ მიღებებსა და საზეიმო ცერემონიალებზე. ყველა მარტივ, სადა და უბრალო სურათებზე ნათლად ჩანს თბილი დამოკიდებულება ოჯახისადმი და სიყვარული ოჯახური სიმყუდროვისადმი. ეს გახლდათ ის მთავარი დამახასიათებელი თვისებები, რითაც გამოირჩეოდა ეხნატონი, როგორც ადამიანი თავის ყოველდღიურ ცხოვრებაში.

როგორც აღვნიშნეთ, მას თავდავიწყებით უყვარს თავისი მეუღლე ნეფერტიტი. ახმესის აკლდამაზე ელ-ამარნაში გამოსახულია, მეუღლესთან ერთად, როგორ მიქრის ის (ეხნატონი) მსუბუქ ეტლზე ამხედრებული, ამ ეტლზე შემდგარი თუ როგორ ჩუქნის მას თავის მეფურ ამბორს, მზიური ატონის ზეციურ სხივებქვეშ.<sup>3</sup>

---

1. Кристиан Жак, Египет великих фараонов, М; 1992, с. 190.

2. Авдиев В.И. Древне-египетская реформация, М; 1923; с. 70.

3. Авдиев В.И. Древне-египетская реформация, М; 1923; с.72.

რასაკვირველია, ეხნატონზე გარკვეული გავლენა ჰქონდა ადამიანებს, რომლებიც მუდმივად მას გარს ეხვია. ყველაზე მეტად მათ შორის იყვნენ: მისი დედა ტიი, გამოჩენილი ამენჰოტეპ III მეუღლე, უბრალო ხალხის წრიდან გამოსული და რომელმაც მიაღწია ხელისუფლების მწვერვალს თავისი პირადი თვისებების წყალობით. ასევე ეხნატონის მეუღლეს ნეფერტიტის, როგორც მანამდე აღვნიშნეთ, ჩვენ მუდმივად ეხვდავთ, მას იმ დროის ყველა გამოსახულებაზე ფარაონის გვერდით. მაგრამ მაინც არ შეიძლება მათი გავლენის გაზვიადება და თვითონ ეხნატონის ნათელი და თვითმყოფადი ინდივიდუალობის უარყოფა. რადგან, ამ გრანდიოზული რეფორმის სულისჩამდგმელი და განმახორციელებელი უშუალოდ ეხნატონი იყო. ამენჰოტეპ IV (ეხნატონის) მეუღლე დედოფალი ნეფერტიტი გახლდათ ყველა ამ მოვლენის თანამედროვე და ეგვიპტის პოლიტიკური და კულტურული ცხოვრების აქტიური მონაწილე. თანამედროვენი ზოტბას ასხამენ მის მომხიბვლელობას, მიმზიდველობას, საოცარ სილამაზეს, თავდაპირველად ის ბედნიერი იყო ცხოვრებაში, სარგებლობდა ღვთაებრივი მეუღლისა და ქვეშევრდომების დიდი სიყვარულით. მას უწოდებდნენ “ზემო და ქვემო ეგვიპტის ქალბატონს”, “ორივე მიწის მბრძანებელს”.<sup>1</sup> მაგრამ ბოლო დროს ნეფერტიტი შერისხული იქნა ფარაონის მიერ, დიდმა სიყვარულმა ადგილი დაუთმო გულგრილობას, გულცივობას. ამას დაემთხვა უთანხმოება სასახლეში. ზორემხების სამხედრო პარტია ინტრიგებსა და ხრიკებს ხლართავდა ფარაონის წინააღმდეგ. რადგან არ იზიარებდა ფარაონის მიერ განხორციელებულ გარდაქმნებს. ნეფერტიტის - ახალი რელიგიის თავგამოდებულ თავყანისმცემელს დაუწყებენ ღეენას. ამას დაემატა ისიც, რომ მას გამოუჩნდება ძლიერი მეტოქე კიი-ს სახით, მან შეძლო ფარაონის გულის მოგება, ამენჰოტეპ IV (ეხნატონის) მეფობის ბოლო წლებში კიის გავლენა სასახლეში საგრძნობლად იზრდება. ის შეძლებს ნეფერტიტის ხელისუფლებიდან ჩამოშორებას. ნეფერტიტის ბედის შესახებ სამი მოსაზრება პრევალირებს; დედოფალი გარდაიცვალა, ან ის გახდა შურისძიების მსხვერპლი, ან შეურიგდა მეტოქის აღზევებას, და დარჩა მეუღლის გვერდით. ცნობები მისი გარდაცვალების დროზე, პირდაპირი ცნობები, რომელსაც შეიძლება დაეყრდნოთ, არ გაგვანჩია.<sup>2</sup>

1. Шофман А.С. Древний мир в лицах и образах, Казань, 1990, с. 30.

2. Шофман А.С. Древний мир в лицах и образах, Казань, 1990; с. 31.

არა მხოლოდ ეიწრო ოჯახურ წრეში და ოჯახისადმი უსაზღვრო სიყვარულში უნდა ღირსებოდა ეხნატონს გამოვევლინა თავისი გენია. სახელმწიფო მოღვაწეობის ფართო ასპარეზზე წარმოგვიდგება ის, როგორც ბრძენი მმართველი, უშრეტი მატერიალური და სულიერი ძალების პატრონი. მართალია მისი საგარეო პოლიტიკა, რომელსაც ამ ნაშრომში ზოგადად შევეხებით, წარმოადგენდა მისი სისუსტის აღიარებას, მაგრამ, სამაგიეროდ სახელმწიფოს საშინაო პოლიტიკის მასშტაბით მან გამოავლინა დიდი ენერგია და ორგანიზატორული ნიჭი. ყველა თავისი ძალები შეაღია თავის საყვარელ საქმეს, რეფორმის გატარებას და სახელმწიფოს ახალ ყაიდაზე გარდაქმნას. ამიტომ, ბუნებრივია, მას არ შეეძლო სათანადო დონეზე წარემართა საგარეო პოლიტიკა და შეენარჩუნებინა ეგვიპტის წამყვანი მდგომარეობა, მსოფლიოს სხვა სახელმწიფოებს შორის, რომელიც მოუპოვეს მას მისმა წინამორბედებმა. მაგრამ მაინც სიმტკიცე და დაუოკებელი ენერგია წარმოადგენს ეხნატონის როგორც სახელმწიფოს მმართველის ძირითად თვისებებს. დაუპირისპირდა რა თებეს უმაღლეს ქურუმობას, რომელიც მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ამონის კულტთან, ეხნატონს არ დაუყოვნებია, არ შემდრკალა არაფრის წინაშე, რომ შეემუსრა მოწინააღმდეგე და უზრუნველყო თავისი რეფორმის წარმატება. ის წაშლის ამონის სახელს წინა დროის ყველა ძეგლზე, რომ სამუდამოდ გამქრალიყო ზალზის მეხსიერებიდან. მას სჯეროდა სახელის მაგიური ძალისა. ის იცვლის თავის სახელსაც და “ამენხოტეპ“-ის მაგივრად ირქმევს ახალ ღვთისმოსავ სახელს ეხნატონს „(ატონის გაბრწყინება)“.<sup>1</sup> აუქმებს ეგვიპტის წინანდელი ღმერთების ტაძრებს. ხელუხლებლად ტოვებს მხოლოდ ჰელიოპოლისის კულტ რა-ჰორას. რა-ჰორახტა, რომლისაგანაც ნაწილობრივ წარმოიქმნა მზის დისკოს ატონის კულტი. ყველა აჯანყება მის წინააღმდეგ დიდი სისასტიკით იქნა ჩახშობილი. ფარაონი შეუბრალებლად უსწორდებოდა იმათ, ვინც კი მისი ნების წინააღმდეგ გამოვიდოდა. ყველაზე გამანადგურებელი დარტყმა ფანატიკოსი ფა-

---

1. Isaac Asimov, The Egyptians, Boston, 1967. p. 86.

რაონის მხრიდან თებეს ქურუმობამ იწვინა, რადგან, თებეს ქურუმობაში ხედავდა ფარაონის ხელისუფლება მთავარ მოწინააღმდეგეს, როგორც სახელმწიფოში წამყვან როლზე პრეტენზიის მქონე ძალაზე.<sup>1</sup> მისი შინაგანი სულიერი სახე გეოცებს თავისი მთლიანობითა და სისრულით, მუდმივი შთამაგონებელი შემოქმედებით ურყევი რწმენით თავისი სარწმუნოების ჭეშმარიტებაში. მასში ერთიანად შეერწყა ეგვიპტური ნაციონალური ზასიათის, სულისა და გენიის საუკეთესო თვისებები. მან მთლიანად შეისისხლხორცა თავისთავში ძველევკიპტელი ადამიანისა და სახელმწიფო მოღვაწის იდეალი. როგორც გიგანტური კლდე, ეხნატონი მარტოდმარტო აღიმართა ადამიანთა მღელვარე ზღვისა და თავისი დროის მოვლენათა წინაშე. საუბედუროდ ყველამ ვერ გაუგო მას, ვერ აღიქვა სრულად მისი სარწმუნოება და ასევე არ აღმოჩნდა ვინმე მისი დიადი და ნათელი საქმის გამგრძელებელი.

---

1. Шофман А.С. Древний мир в образах и лицах, Казань, 1990. с. 29.

## 6. ამენხოტეპ IV (ეხნატონის) სარწმუნოებრივი რეფორმის პოლიტიკური არსი

ამენხოტეპ IV (ეხნატონის) რეფორმა შეეხო ქვეყნის სინამდვილის თითქმის ყველა მხარეს: საზოგადოებას, სახელმწიფოს, ყოფას, სარწმუნოებას, დამწერლობას, ენას, მიუხედავად იმისა, რომ ის რელიგიური ნიშნით გატარდა. საერთოდ, ძველ ეგვიპტელთა ცხოვრება ბოლომდე გამსჭვალულია სულისჩამწვდომი რელიგიურობით, რელიგიური შემოქმედების გარეშე წარმოუდგენელია აბსოლუტურად ეგვიპტურიკულტურა. ამარნის ეპოქაში, ამ სარწმუნოებრივი იმპულსის განვითარებამ, არაჩვეულებრივად მაღალ დონეს მიაღწია. ძირფესვიანად გარდაიქმნა გარკვეული დროის მანძილზე მთელი ძველეგვიპტური ტრადიციული ცხოვრების წესი. რეფორმატორ ფარაონს უნდოდა, თავისი ხალხისთვის ეწყალობა ახალი ჭეშმარიტი, წმინდა სახის სარწმუნოება, წარსულის სიღრმიდან, ახლად აღდგენილი, გაცოცხლებული, ერთიანი ღვთაების კულტი - მზის დისკოს - ატონის კულტი. “ატონი ერთია, არ არის სხვა ღვთაება მის გარდა. მან ერთმა შექმნა სამყარო, ის ერთი უწყალობებს სიცოცხლეს ადამიანებს... და ამიტომ მას ერთს უნდა ვეთაყვანოთ, მასზე უნდა ვილოცოთ, მივართვათ ძღვენი და შევწიროთ მსხვერპლი”.<sup>1</sup> ამ მიმართებით ამარნას რელიგია წინ უსწრებს იმ მკვეთრად გამოხატულ ერთღმერთიანობას, რომელიც ჟღერს ძველ ქრისტიანობასა და მუსლიმანობაში. “არ არის ღმერთი ატონის გარდა და ეხნატონი მოციქულია მისი”<sup>2</sup> შეეძლო გაბედულად ეთქვა ძველეგვიპტელ რეფორმატორს, თუ მოახდენდა იმ სიტყვების პერეფრაზირებას, რომელიც წარმოთქვა მოგვიანებით მუჰამადმა, “შენ ერთი ხარ ღმერთი, არაა ვინმე სადარი შენი”.<sup>3</sup>

თავის წარწერებში ეხნატონი ყველგან უწოდებს თავისთავს “სიმართლით მცხოვრები”, ზოლო მის მიერ გაღმერთებულ ატონს “ჭეშმარიტების მბრძანებელს”.<sup>4</sup> თვითონ ახალი სარწმუნოების კულტში და რიტუალში, ცხადია იყო ფარაონის მიერ ატონისადმი ჭეშ-

1. Авдиев В.И. Древне-египетская реформация, М; 1923; с. 94.

2. Авдиев В.И. Древне-египетская реформация, М; 1923; с. 94.

3. Перепёлкин Ю.Я. Переворот Амен-Хотпа IV, ч. 2, М; 1984. с. 124.

მარიტების ბოძების ცერემონია. ამ წეს-ჩვეულების თანახმად, ფარაონი შეპფიცებდა ჭეშმარიტი სარწმუნოების სამარადისო აღსარებას ღმერთს და ამისათვის ისევ მისი ხელიდან ღებულობდა თავის სამეფო გვირგვინს და ხელისუფლებას.

ამენხოტე IV (ეხნატონის) გადატრიალებას, ჩვეულებრივ რელიგიურ რეფორმას უწოდებენ. მაგრამ ძნელი იქნება, ბოლომდე გავერკვეთ ამ რეფორმის დედაარსში თუ მას მხოლოდ ეგვიპტის რელიგიის განვითარების თვალსაზრისით განვიხილავთ.

ამარნას რეფორმა განუყოფელია იმ ხანის ეგვიპტის პოლიტიკური ცხოვრებისაგან. ის წარმოადგენს გააფთრებული პოლიტიკური ბრძოლის ყველაზე ნათელ ეპიზოდს. ფარაონმა გააუქმა ამონის კულტი და შემოიღო კულტი ატონისა. ამასთან ერთად, ამონის ტაძრები და მეურნეობები გადადის ატონის მფლობელობაში. ამონის ქურუმობის მაგივრად ჩამოყალიბდა ატონის ქურუმობა. მათ შორის საკმაოდ არა წარჩინებული ფენის წარმომადგენლები. ამას უნდა დავმატოვოთ ის, რომ ფარაონი ტოვებს თებეს და აშენებს თავისთვის ახალ დედაქალაქს - ახეტატონს (ატონის პორიზონტი). ამ ახალი მზის ქალაქისთვის მან ამოირჩია ფართო გამოქვაბული ადგილი ნილოსის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, შემოვლებული სამი მხრიდან მაღალი მიუდგომელი კლდეებით. თავისი მმართველობის მეექვსე წელს ეხნატონი მთელი თავისი ოჯახით გადადის ახალ დედაქალაქში და დაფუძნდა იქ სიცოცხლის ბოლო დრომდე.<sup>1</sup> ქალაქს ჰქონდა ფართო ქუჩები, სადაც თავდაპირველად აღიმართა ატონის ტაძრები, რომელთაგან ჩვენთვის ცნობილია: მთავარი სახელმწიფო ტაძარი, დედოფალ ტიი-ს ტაძარი და ფარაონის ასულ ბეკეტატონის ტაძარი, ამის შემდეგ ფარაონისა და მისი დიდებულების ბრწყინვალე სასახლეები. დიდებულთა სასახლეების გვერდით იყო საშუალო შეძლების ხალხის სახლეები: მეომრებისა, ქურუმებისა, მოხელეების, მხატვრებისა და სხვათა. პატარა სახელებსა და ქონებაზეში ცხოვრობდა უბრალო ხალხი. ქალაქგარეთ მდებარეობდა მონათა უბანი, რომელთა ზურგზე გადავიდა ქალაქის მშენებლობა. ახეტატონის კლდეებში, აღმოსავლეთით გამოკვეთილი იყო აკლდამები ფარაონისა, მისი ოჯახისა და დაახლოებულ პირთათვის.<sup>2</sup> ამ მოკლე გადმოცემიდან ნათლად ჩანს,

1. William J Murnane, Ancient Egypt, New-York, 1983, p. 51.

2. Шнилюк Н.Ф. История древнего мира: древний восток, часть I, Свердловск, 1991; с. 124.

რომ რეფორმა წარმოადგენდა პოლიტიკური ბრძოლის შედეგს, მის უშუალო გამოხატულებას და ნაკლებად იყო დაკავშირებული რელიგიური იდეების განვითარებასთან. არავითარი საფუძველი არ არსებობს იმისა, რომ ის განვიხილოთ მხოლოდ, როგორც მცდელობა პოლიტიკის (მრავალღმერთიანობის) უარყოფის და მისი შეცვლისა მონოთეიზმით (ერთღმერთიანობით). ასეთი განმარტებით უბრალოდ მახინჯდება რეფორმის შინაარსი და იკარგება ფარაონ რეფორმატორის გადატრიალების მთავარი არსი. დაეიწყეთ იქიდან, რომ მახინჯდება თვითონ ეხნატონის სახე, რომელიც გადაიქცევა უშუალო ანგარიშიან პოლიტიკოსად, რომელიც მანიპულირებას ახდენდა ღმერთებით. ეხნატონი ასეთი არ გახლდათ. რასაკვირველია, მთელი მისი მოღვაწეობა იყო ბრძოლა თავისი მოწინააღმდეგეების წინააღმდეგ, მაგრამ ამას ის ხედავდა სხვანაირად, ვიდრე ჩვენ, სულ სხვანაირად წარმოედგინა ღმერთები მისთვის რჩებოდნენ ღმერთებად. ის უყურებდა მათ თავისი დროის ადამიანის თვალთახედვით და განსაზღვრავდა თავის დამოკიდებულებას ღმერთების მიმართ ისევე, როგორც ამას აკეთებდა ნებისმიერი მისი თანამედროვეთაგან. მისთვის ცნობილი ღმერთებიდან, მან ამოარჩია ერთი თავისი ღმერთი-ატონი და ემსახურებოდა მას სიცოცხლის ბოლომდე. ატონი გახდა მისთვის ერთადერთი. დანარჩენი მან უარყო. იმიტომ კი არა, რომ არ აღიარებდა მათ არსებობას, არამედ იმიტომ, რომ მათ აღიქვამდა, როგორც უცხო, მისადმი მტრულად განწყობილს.<sup>1</sup> მისი გადატრიალება ეს არის ძველი ღმერთებისადმი ურთიერთობის, დამოკიდებულების შეცვლა. ამიტომ გადატრიალება იმდენად რელიგიური არ იყო, რამდენადაც, რელიგიური შეგნებით და ცნობიერებით, გაცნობიერებული, გამოხატული პოლიტიკური.<sup>2</sup> ფარაონების სახელი, ისევე როგორც მრავალი ეგვიპტელისა, წარმოადგენდა თეოფორმულს ანუ ირთავდა ღვთაების სახელს. ამონის სახელი იყო თვითონ ფარაონის სახელში, ამიტომ ამონხოტე IV ცვლის თავის სახელს ეხნატონზე (ატონის გაბრწყინება). მის კვალდაკვალ სახელს იცვლიან კარისკაცები, ატონის ქალაქში არ უნდა ისმოდეს ამონის სახელი, მთავარი ამოცანა იყო ამონის სახელის განადგურება

---

1. Шилюк Н.Ф. История Древнего мира: древний восток, часть I, Свердловск, 1991; с. 124.

2. Там же, с. 125.

წარწერებში. ეს პოლიტიკა ხორციელდებოდა თანამიმდევრულად, დიდი სისასტიკითა და ძალადობით. ამენსოტეა IV (ეხნატონი) სრულებით არ იყო ისეთი დიდსულოვანი მეოცნებე, როგორსაც ხშირად წარმოგვიდგენენ ზოლმე მკვლევარები. ის იყო მრისხანე მბრძანებელი და საშინელი იყო მისი განაჩენი, თუკი ვინმე წინ აღუდგებოდა მის ნებას; მისი ერთგული მსახური, ძლევაშოსილი მებრძოვე ტუტუ შემაძრწუნებელი სიცხადით წარმოადგენს თავისი მბრძანებლის მოღვაწეობის ამ მხარეს: “ძალას ხმარობს ის მათ მიმართ, ვინც არ მისდევს მის მოძღვრებას, წყალობს მათ, ვინც მისდევს მას; მეფის ყველა მოწინააღმდეგე განწირულია წყვდიადისათვის”.<sup>1</sup>

ფარაონის რისხვის კვალი გამოსჭვივის ხან აქ, ხან იქ ძეგლებზე გადაფხეილი სახელის, გადაფხეილი გამოსახულების, წაშლილი ბიოგრაფიის სახით... ფარაონის რისხვა თავს ატყდება არამარტო წინარე მეფობის მოღვაწეებს, არამედ, და თანაც უფრო ხშირად, მეფის საკუთარ თანამდგომებს, მათ, ვინც სულ ცოტა ხნის წინ მისი ნდობით სარგებლობდა და მისგან ძალაუფლებით იყო აღჭურვილი.<sup>2</sup>

ეხნატონის პოლიტიკის შედეგები გამოვლინდა ორ ასპექტში: პოლიტიკურსა და კულტურულში. თანაც გავლენა ეგვიპტის კულტურაზე უზარმაზარი იყო. ახალმა სახემ და წარმოდგენამ ღმერთზე მოითხოვა ახალი შინაარსის ჰიმნების, რელიგიური ფორმულებისა და წეს-ჩვეულების შექმნა. ასევე ახალი ლიტერატურული ჟანრებისა და სახვით ხელოვნებაში რეალიზმის სწრაფი დამკვიდრება. მთავარი როლი აქ განეკუთვნებოდა თავისთავად ეხნატონს, როგორც ამ გარდაქმნების სულისჩამდგმელს. პოლიტიკურში კი - უნდა მომხდარიყო ფარაონის ხელისუფლების გაძლიერება. მზის ღმერთის ფარაონი ეხნატონი, უარყოფდა არა მარტო ამონს, არამედ პრეტენზიას აცხადებდა იმაზე, რომ ის, გამხდარიყო სინამდვილეში ერთადერთი მმართველი ეგვიპტისა, მისი დიდმპყრობელი მონარქი.

საერთოდ, ამარნის რელიგიაში შემორჩა წინანდელი ცნებები, ადამიანის მომავალი გაღმერთების თაობაზე. ფარაონის გაღმერთების შესახებ, როგორც მზის შობილი ძისა და აქედან გამომდინარე ფარაონის კულტი. ამასთან დაკავშირებით იმდროს ასე ამბობდნენ,

1. პერეპიოლკინი ი.ი. ოქროს კუბოს საიდუმლო, თბ., 1979, გვ. 57.

2. იქვე.

რომ “ის ადის ტახტზე მსგავსად იმისა, როგორც მზე ამოდის ჰორიზონტზე”.<sup>1</sup> შეინარჩუნა რა წინაღობინდელი, ფარაონის ხელისუფლების ღვთაებრიობის იდეა, რომელიც წარმოადგენდა ძველი ეგვიპტის სახელმწიფოებრიობის ერთ-ერთ დასაყრდენს, ეხნატონმა მასზე კიდევ უფრო გაამაზვილა ყურადღება. მან თავისთავი გამოაცხადა ახალი მზის ღმერთის “სათაყვანებელ ძედ”, მის მოციქულად, ახალი ღვთაების მესიად”.<sup>2</sup>

ამარნას პერიოდის ყველა ძველი ერთხმად მოწმობს იმ არაჩვეულებრივ, განსაკუთრებულ დონეს რა დონეზე იქნა აყვანილი ფარაონის ხელისუფლება ეხნატონის დროს. განსაკუთრებით ნათლად ეს ჩანს იმ ურთიერთობიდან, რომელიც არსებობდა განუსაზღვრელი უფლებების მქონე მბრძანებელსა და მის ქვეშევრდომებს შორის. მორჩილად თავდახრილ, მონურად შემყურე ადამიანებს, მის სადიდებლად აპყრობილ ხელებს აი, რას ხედავდა მუდამ თავის ირგვლივ ეს თვითმპყრობელი ფარაონი.

საკუთარი ხელისუფლების გაღმერთებასთან ერთად ეხნატონი ცდილობდა, ფარაონის სახით, ნაციონალური ცნობიერების შეერთებას, საზოგადოებრივ ცნობიერებასთან ზალხის სახით. თავისი თვითმპყრობელური ნებით დაეკავშირებინა სოციალური ზედაფენა, საზოგადოებრივ ქვედაფენებთან. მას უნდოდა შეექმნა, ამ ახალი სარწმუნოებრივი რეფორმისათვის შესაბამისი სოციალური ბაზისი. ის კლასები და წოდებები, რომლებიც ეწინააღმდეგებოდნენ რეფორმას უნდა ჩამოეშორებინა ანდა გაენადგურებინა, ისინი კი ვინც მას თანაუგრძნობდა, გაემდიერებინა და განემტკიცებინა ფარაონის ხელისუფლებას, ამაში მდგომარეობდა ცხოვრების არსებული საზოგადოებრივი წესის, მისი ძველი ტრადიციული ფორმების შეცვლის აუცილებლობა და იმ დროინდელი სოციალური ფენების გადაჯგუფება. რეფორმის მტერი ბუნებრივია აღმოჩნდა ძველი ქურუმობა, თებეს ამონის ტაძრის ქურუმთა კოლეგიის მეთაურობით. რადგან მისი კოლოსალური სიმდიდრისა და ზალხის ცნობიერებაზე მისი მძლავრი გავლენის წინააღმდეგ იყო მიმართული ახალი რეფორმა. თებეს ქურუმებმა, რომელთაც იგრძნეს სრული საშიშროება, რასაც უქადდა

---

1. Андисв В.И., Древне-египетская реформация, М; 1923; с. 102.

2. Тураев Б.А. Древний Египет, Петербург, 2000; с.88.

მათ მომავალი რეფორმა, რასაკვირველია, მის განხორციელებას სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწიეს. ამის გამო, როგორც მანამდე აღვნიშნეთ, ისინი მძიმედ დაისაჯნენ. ეხნატონმა მათ და მათ მფარველ ამონს ნამდვილი ომი გამოუცხადა. გაანადგურა ყველგან მისთვის საძულველი მტრის სახელი და ტიტულები. ახალი რეფორმის დარტყმის შედეგად დროებით დაეცა თებეს ქურუმების გავლენა. მაგრამ ამავე დროს ის მათი მხრიდან გარდაუვალი რეაქციის მიზეზი გახდა. ძველი ამონის ქურუმობის ადგილას უნდა ჩამოყალიბებულიყო ახალი საზოგადოებრივი, სოციალური ფენა, იმისათვის, რომ შენარჩუნებულიყო ეგვიპტის საზოგადოების სასულიერო წრე, საფუძველი, რეფორმის დასაყრდენი ძალა. ეხნატონს ეს შეგნებული ჰქონდა და ამიტომ მან, ერთი მხრივ, წინ წამოსწია, შესაბამისად, განადიდა და დაიახლოვა პელიოპოლისის ძველი ქურუმობა, რომელიც დიდი ხნის წინ ჩამოშორდა პოლიტიკური ცხოვრების ასპარეზს. ამდენად, ის თანაუგრძნობდა იმ რეფორმას, რომელსაც განადგურება და დაღუპვა მოჰქონდა ამონისათვის. იმ ამონისათვის, რომელმაც უძველესი მზის ღმერთის რა-ს უზენაესი პრეროგატივების უზურპირება მოახდინა. მეორე მხრივ, ეხნატონი ცდილობდა შეექმნა ახალი საზოგადოებრივი ფენა, მოსახლეობის ქვედაფენების ფართო წრიდან გამოსული მისი ახალი მიმდევრებისა და მომხრეებისაგან ჩამოყალიბებული, სამოხელეო-ბიუროკრატიული აპარატი სამეფო კარზე. რომლებიც იყვნენ აღზევებულები პირადად მისი მფარველობის შედეგად. ფარაონის წყალობითა და ჯილდოებით ავსებული ბიუროკრატიული ზედაფენის ახლად წამოტივტივებული მდაბიური წარმოშობის ნაწილი ალტაცებით გამოხატავდა თავის ერთგულებას ატონისადმი, ქედს იხრიდა ფარაონის წინაშე, ფეხქვეშ ეგებებოდა, მონურად ემორჩილებოდა მას. მისი ხელისუფლება განუსაზღვრელი გახდა. ეგვიპტის საზოგადოების ზედაფენაში ფეხი გაიდგა ანგარებამ, გამორჩენამ, რომელიც დამკვიდრდა ამ ზედაფენის უთვისტომო ნაწილის ხელშეწყობით. “ფარაონისადმი სრული და აბსოლუტური მორჩილება. ფარაონისადმი სამსახური და მხოლოდ სამსახური არის კეთილდღეობის წყარო. ფარაონის წყალობა, აი ის, რასაც უნდა იმსახურებდეს ადამიანი. სამყაროში მეფობენ მარტო ატონი და ეხნატონი.”<sup>1</sup>

---

1. Шилок Н.Ф. История Древнего мира, древней восток, часть I. Свердловск, 1991. с. 127.

ფარაონის ყველა ეს კრეატურები, ფავორიტები და ბედის განებივრებულები წარმოადგენდა ახალი რეფორმის ყველაზე საიმედო საყრდენს. აქედან გამომდინარე გასაგებია, თუ რამდენად არამყარი და სუსტი იყო ეხნატონის რეფორმის სოციალური ბაზისი. ამიტომ ნათელი უნდა იყოს ის საბედისწერო დაპირისპირება, რომელშიც აღმოჩნდა ეხნატონი. მან მოშალა ძველი, თავისი ტრადიციებით ძლიერი სოციალური ფენა და შეცვალა ახალი მოუმწიფებელი, უნიათო, სოციალური წარმონაქმნით.

## 7. აზნატონი IV (ეზნატონის) რეფორმის შედეგები

ეზნატონის მთავარ ამოცანას წარმოადგენდა უშუალოდ ადამიანის ფსიქიკის გარდაქმნა. ახალი სარწმუნოების საფუძველზე ძველი ეგვიპტელის სულიერი ყოფის, მისი პირადი, ინდივიდუალური ცნობიერების შეცვლა. ამაში მდგომარეობდა მისი რეფორმატორული მოღვაწეობის საბედისწერო შეცდომა. ის უძლური აღმოჩნდა სიღრმემდე ჩასწვდომოდა ადამიანის სულს, მოეხდინა მისი ზნეობრივი გარდაქმნა, რომელიც მისი რეფორმის სიცოცხლისუნარიანობის განმსაზღვრელი იქნებოდა. მისი ზედაპირული, ხმამაღალი შეგონებანი და ქადაგებანი ვერ აღწევდნენ მრავალრიცხოვანი დაბალი ფენების შეგნებამდე. უმთავრესად ეს აიხსნებოდა იმით, რომ ეგვიპტელი მოსახლეობის მნიშვნელოვანი მასის განვითარების კულტურული დონე არ იყო იმდენად მაღალი, რომ აღეჭვა და შეეთვისებინა მეტად რთული, წმინდა მეტაფიზიკური მოძღვრება ეზნატონისა.

მეტისმეტად სწრაფად და გაბედულად, თითქმის ძალდატანებით გატარებულმა რეფორმამ, გამოიწვია ფართო მასების პროტესტი, რომლებშიც სულის სიღრმემდე იყო გამჭვდარი ძველი ათასწლოვანი კულტურა და ის მამაპაპეული ტრადიციები, რომლებიც ჯერ კიდევ ძლიერ გავლენას ახდენდნენ მილიონთა შეგნებასა და ცნობიერებაზე. ეზნატონმა სათანადოდ ვერ შეაფასა ამ ისტორიული ფაქტორების რეალობა და მნიშვნელობა. რამაც მისთვის და მისი რეფორმისთვის ტრაგიკული შედეგი გამოიღო.

ეზნატონის პოლიტიკამ გამოიწვია ის, რომ ნომების წარჩინებულებს მალე აუცრუვდათ გული ახალი ღმერთის მიმართ. ისინი თანდათანობით უბრუნდებოდნენ თებეს ძველ ამონს. ეზნატონმა მას ეგვიპტის ძველი ღმერთების დევნით უპასუხა. ამას არ შეეძლო მდგომარეობის გამოსწორება, პირიქით, გააძლიერა ოპოზიცია მისი პოლიტიკის წინააღმდეგ. ვითარება კიდევ უფრო გამწვავდა იმით, რომ ეგვიპტე სწრაფად იწყებს თავისი ძალაუფლების დაკარგვას დაპყრობილ ტერიტორიებზე. საშინაო საქმეებით დაკავებულ ეზნატონს არ ეცალა თავისი დაპყრობილი სამფლობელოებისათვის, მას შემდეგ, რაც მისმა წინაპრებმა სისხლში ჩაახშვეს სირიის, პალესტინის, ეთიოპიის წინააღმდეგობა, აშკარა აჯანყებები იშვიათად ხდებო-

და. ყველაფერმა ამან მოადუნა ფარაონის მებრძოლი სული, თუმცა საჭიროების შემთხვევაში შეეძლო ერევნებინა უცხოელთათვის თავისი ლომური ბუნება და მისი "ბრდლინეა ზრავდა ზორცსა მათსა, როგორც ცეცხლი, როცა ის ხესა ნთქავს".<sup>1</sup> თავისი რეფორმით დაკავებულმა ეხნატონმა მიივიწყა გარეშე მტრები და ამით საშუალება მისცა მათ, გამოეყენებინათ ეს დრო თავიანთი სამხედრო სიძლიერის განსამტკიცებლად. ეხნატონი თანამედროვე იყო ბაბილონის (კასიტთა) მეფის ბურნაბურისმისა, ასურეთის მეფის აშურბალიტისა, ხეთების მეფის სუპილულიუმასი და ა.შ.

ეგვიპტის "მსოფლიო სახელმწიფოს", დაშლას აქტიურად ხელს უწყობდა ახლადგამდიერებული ხეთების სამეფო, რომელიც ცდილობდა თავისი ბატონობის დამყარებას სირიაში. ქვეყნის შინა პრობლემებით დაკავებული ეხნატონი არც კი ეხმაურებოდა პროეგვიპტურად განწყობილ მმართველების თხოვნას დახმარების თაობაზე. ეგვიპტეში კი გარეშე სამფლობელოების დაკარგვას უკავშირებდნენ ფარაონის ბრძოლას ძველ ღმერთებთან და უპირველეს ყოვლისა ამონის ქურუმობის მხარდაჭერის დაკარგვას, ვისი დახმარებითაც ეს მიწები იყო შემომტკიცებული.

ეხნატონი<sup>1</sup> გადატრიალება, რომელიც გამოხატავდა მმართველი ზედაფენის ძალიან ვიწრო წრის ინტერესებს, ადრევე იყო განწყობილი დასამარცხებლად. ეხნატონის წინააღმდეგ აღმოჩნდა მთლიანად მთელი ნომების წარჩინებულები. ოპოზიცია წარმოიშვა მის ახლო გარემოცვაშიც. ასეთი იყო წინააღმდეგობათა ის მოჯადოებული წრე, რომელშიც საბედისწეროდ მოექცა ეხნატონი. ფარაონმა ბოლომდე ვერ გაიაზრა საკუთარი რეფორმის პრაქტიკული შედეგები უაღრესად გაღმერთებული ეხნატონის ხელისუფლება, თებეს ძველი ქურუმების მოშორება და მისი ახლად შექმნილი სასულიერო ფენით შეცვლის წარუმატებელი მცდელობა, ახალი სარწმუნოების სირთულე და მის არსში ჩაუწყვდომლობა, ამ მოძღვრების აღქმისათვის საზოგადოების სრული მოუმზადებლობა, მძლავრი ათასწლოვანი ტრადიციების ბატონობის პირობებში. აი, ის მიზეზები, რომლებმაც გამოიწვიეს საპასუხო რეაქციის აზვირთება.

---

1. პერეპიოლკინი ი.ი. ოქროს კუბოს საიდუმლო, თბ., 1979, გვ. 57.

ამარნას რეფორმამ დიდხანს ვერ გაუძლო დროის გამოცდას. მისი შემომქმედის სიკვდილის შემდეგ არ გამოჩნდა ამ საქმის ღირსეული გამგრძელებელი. რადგან დაახლოებულ პირთა შორის ეხნატონს არ ჰყავდა ერთგული თანამებრძოლები, თავდადებული მიმდევრები მისი საქმისა. იმდროინდელმა ძეგლებმა შემოგვინახეს სახელები და ტიტულები ევზირ რამაზე-ს, სასახლის კარზე მთავარი მშენებლისა და მოქანდაკის ბეკა-ს, ახალი მზის ღვთაების, უმაღლესი ქურუმის მერირა-ს, მთავარი მხედართმთავრის მაი-ს, უმაღლესი მოსამართლისა და სასამართლო პალატის უფროსის ახმეს-ის, ფარაონის ხაზინის უფროსის ტუტუ-ს, მეფის ჰარამხანის უფროსის, ცხადია, ევნუხ ხეი-ს და ბოლოს შესაძლოა ფარაონის ყველაზე ახლობელი ადამიანის, მისი ძიძის ქმრის ეიე-ს სახელები და ტიტულები. ეს ის ეიეა, რომელიც ატარებს უჩვეულო ტიტულს “ღვთის მამის” სახელს და შემდგომში ტუტანხამონის გარდაცვალების შემდეგ დაიკავეს ფარაონის ტახტს, როგორც ეხნატონის რიგით მესამე მემკვიდრე.<sup>1</sup> მაგრამ ეს ადამიანები თავიანთი სულით, ბუნებით, შორს იყვნენ დიდი მამაცი რეფორმატორისაგან. მხოლოდ ოქრო, თანამდებობები და ტიტულები აკავშირებდათ მათ ეხნატონთან. ეხნატონის მემკვიდრეებმა ვერ შესძლეს მისი საქმის გაგრძელება. ისინი იძულებული შეიქმნენ ფარ-ხმალის დაეყარათ თებეს ძლევამოსილი ქურუმობის წინაშე. ამან თანდათანობით განაწყო ხალხი ახალი იდეებისა და ფარაონ-ერეტიკოსის ახალი მოძღვრების წინააღმდეგ. თებეს ქურუმობამ ისარგებლა ენერგიული რეფორმატორის გარდაცვალებით და აშკარად გაილაშქრა ახეტატონის წინააღმდეგ. რაც დამთავრდა ძველი წესების მიმდევრებისა და თავაშეკეპული რეაქციის გამარჯვებით, დაიწყო ეპოქა რეაქციისა, რომელმაც დაუბრუნა ეგვიპტე წინანდელი ცხოვრების წესს, ძველთაძველ ტრადიციებსა და ათასწლოვან კულტურას. ასე ტრაგიკულად დაიღუპა ის დიდი საქმე, ჭეშმარიტების, სიყვარულისა და სილამაზის ახალ საწყისებზე სახელმწიფოს, საზოგადოების გარდაქმნისა, რომელიც ასე გაბედულად იყო დაწყებული დიდი რეფორმატორის ფარაონ ამენხოტეპ IV (ეხნატონის) მიერ.

---

1. Авдиев В.И. Древне-египетская реформация, М; 1923, с. 88

ამენხოტეპ IV (ეხნატონის) გადატრიალებას უკვალოდ არ ჩაუვლია. თებეს წარჩინებულთა პოზიციები მნიშვნელოვნად დასუსტდა. რამაც არ მისცა მას საშუალება საეცებით ესარგებლა თავისი გამარჯვების შედეგებით. მართალია თებე ისევ ზღება სახელმწიფოს მთავარ საკულტო ცენტრად, ამონი კი ეგვიპტის სახელმწიფოს მფარველად, მაგრამ მისი განუსაზღვრელი ბატონობა ვერ აღსდგა. ამონის კულტისადმი დაბრუნება არ ნიშნავდა პოლიტიკურ ბრძოლაზე უარის თქმას. მეფის კარი გადავიდა ახეტატონიდან არა თებეში, არამედ მემფისში.

## გამოყენებული ლიტერატურა

1. Авдиев В.И. История древнего востока, М; 1970
2. Авдисв В.И. Древне-египетская реформация, Т; 1923.
3. Вейгал Артур, Эхнатон, фараон-вероотступник М; 2004.
4. Брестед Джэймс, История Египта, с древнейших времен до персидского завоевания М; 1915.
5. Джордж Харт, Древний Египет, М; 1996
6. Жак Веркуттер, Древней Египет, М; 2004.
7. Снегирёв И.Л. и Францев И.П. Древний Египет, М; 1958.
8. სტრუვე ვ.ვ. ძველი აღმოსავლეთის ისტორია, თბ; 1941.
9. Тураев Б.А. История Древнего Востока, т. I, М; 1936.
10. Тураев Б.А. История Древнего Востока, Минск, 2004.
11. Тураев Б.А. Древний Египет, Петербург, 2000.
12. Кристиан Жак, Египет великих фараонов, М; 1992
- 13 Шилюк Н.Ф. История Древнего мира: древний восток, ч.1, Свердловск, 1991.
14. Перепёлкин Ю.Я. Переворот Амен-хотепа IV, ч. 1, М. 1971.
15. Перепёлкин Ю.Я. Переворот Амен-хотепа IV М. ч.2. М; 1984.
16. პერეპიოლკინი ი.ი. ოქროს კუბოს საიდუმლო, თბ.. 1979
17. Шофман Древней мир в лицах и образах, Казань, 1990.
18. ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია, რედ. გ. მელიქიშვილი, თბ., 1988.

19. История Древнего Востока. Под. ред. Кузищина В.И. М; 1979
20. Култура Древнего Египта Под.ред. Кацнельсон И.С. М; 1976.
21. ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიის ქრესტომათია, რედ. გ. გიორგაძე, თბ., 1990.
22. Хрестоматия по истории Древнего Мира, т. 1. Под. ред. Струве В.В.) М; 1953.
23. Хрестоматия по истории Древнего Востока, ч. 1, под ред. Коростовцева М.А. и др. М; 1980.
24. Перспёлкин Ю.Я. Тайна Золотого гроба, М., 1969.
25. William J Murnane, Ancient Egypt. New-York, 1983.
26. Isaac Asimov, The Egyptians, Boston, 1967.
27. ნადირაძე ჯ. ადამიანი და პირამიდა. თბ., 1978.
28. ქვეთარია გ. სამყაროს შვიდი საოცრება. თბ., 1996.
29. კავკასიურ-აზღოაღმოსავლური კრებული №XI. რედ. გრ. გიორგაძე. თბ., 2004.
30. Кавказско-ближневосточный сборник 'VII. ред. Гр. Гиоргадзе, Тб., 1984.
31. Кавказско-ближневосточный сборник 'VI. ред. Гр. Гиоргадзе, Тб., 1980.
32. კულტურის ისტორიის საკითხები №V, რედ. გ. ლორთქიფანიძე, ქ. პავლიაშვილი, თბ., 1988.

# РЕЛИГИОЗНАЯ РЕФОРМА АМЕНХОТЕПА IV (ЭХНАТОНА) И ЕЕ ПОЛИТИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ

## *Р е з ю м е*

Период правления фараона Аменхотепа IV (более известного в истории под именем Эхнатона) 4370-1353 гг. до н.э., является необычайным, но и неизгладимой страницей в истории древнего Египта. Осуществленная им религиозно-политическая и социально-экономическая реформа (сё также называют Эль-Амарнской реформой).<sup>1</sup> по своему содержанию и масштабности представляют собой весьма важное, вместе с тем насыщенное трагизмом и драматизмом историческое событие. Этим объясняется та большая заинтересованность со стороны ученых сравнительно небольшим историческим периодом и которому посвящен целый ряд научных работ. По этой проблеме значительными являются труды следующих авторов: Авдиева В. И., Тураева Б. А., Струве В.В., Переспелкина Ю. Я., Шилюка Н. Ф., Артура Вейгала, Иммануила Великовского, Жак Веркуттера, Джорджа Харта, Кристиана Жака и др.<sup>2</sup>

В грузинской историографии существующая научная литература по истории Древнего Египта в крайне скудная. Единственным интересным трудом является общее обозрение

---

1. По имени арабской деревушки Эль-Амарна, находящейся на месте древней столицы Эхнатона, где были найдены все памятники того времени.

2. Авдиев В.И., История Древнего Востока., М., 1970., Древне-египетская реформация, М., 1923. Тураев Б. А., История Древнего Востока, т. 1, Л.; 1936, История Древнего Востока, Минск, 2004; Древний Египет, М., 2000; Струве В.В. История Древнего Востока, Тб., 1941, на грузинском языке; Переспелкин Ю. Я., Переворот Амен-Хотепа IV, ч. 1, М.; 1971, ч.2, М., 1984; Тайна Золотого гроба, М., 1969; Шилюк Н.Ф., История Древнего мира: Древний Восток, ч. 1, Свердловск, 1991, Артур Вейгал, Эхнатон, фараон-вероотступник, М., 2000; Иммануил Великовский, Эдип и Эхнатон, Ростов- на Дону, 1996; Жак Веркуттер, Древний Египет, М., 2004; Джордж Харт, Древний Египет, М., 1996; Кристиан Жак, Египет Великих Фараонов, М., 1992.

истории Древнего Египта под авторством М. Хведелидзе.<sup>1</sup> Следовательно отдельной монографии, по истории Египта времен Эль-Амарнекой реформы нет. Нет также и статей представляющих научную ценность.

Таким образом, нами ставится задача, на основе основательного изучения и научного анализа письменных источников, а также научных трудов русских и западноевропейских египтологов, рассмотреть религиозную реформу Аменхотепа IV (Эхнатона), исследовать, соответственно осветить и выяснить ее политическую сущность.

Завоеванием Египта Гиксосами в конце XVIII в. до н.э. завершается эпоха среднего царства страны. Господство гиксосов продолжалась свыше ста лет (1675 - 1567 гг. до н.э.).

Освободительная борьба египтян против гиксосов была завершена при фараоне Яхмос I, который стал правителем всего Египта (1570-1546 гг. до н.э.) и основал XVIII династию.<sup>2</sup>

Изгнание гиксосов из Египта, воссоединение всей страны под властью фараонов XVIII династии способствовало укреплению военной мощи Египта и активизацию агрессивной внешней политики. Яхмос I успешно восвал в Палестине и Сирии, восстановил владения Египта на юге, в Нубии в границах эпохи среднего царства. Его преемники фараоны Аменхотеп I и Тутмос I расширили границы государства как в южном направлении до третьего порога Нила, так и в северо-восточном до Северной Сирии и берегов Ефрата.<sup>3</sup>

При фараоне-женщине Хатшепсут была направлена воснноторговая экспедиция в далекую страну Пунт (современная Сомали). Экспедиция вернулась в Египет, нагруженная дарами и формальными изъявлениями царя этой страны покорности перед властью фараона.

Успехи завоевательной политики связаны с именем фараона Тутмоса III (1504-1450 гг. до н.э.). Совершивший в течение своего

---

1. Хведелидзе М., Древний Египет, см. История народов древнего Востока, ред. Г. Меликишвили, Тб., 1988, на груз. языке.

2. История Древнего Востока, под. ред. Кузищина В.И. М., 1979, ст. 50.

3. Снегирёв И.Л. Францев И.П. Древний Египет, М., 1958, ст. 220.

длительного царствования ряд походов в Сирию. Эти походы Тутмоса III описаны в большой летописи, получившей название "Анналы Тутмоса III".<sup>1</sup> Особенно подробно в "Анналах Тутмоса III" описан его первый поход в Сирию, во время которого египетскими войсками неприятель был разбит под стенами Мегиддо, взятого после осады и штурма армией Тутмоса III.<sup>2</sup> Взятие Мегиддо открыла египетским войскам широкий путь к дальнейшим завоеваниям. Во время следующих походов в Сирию Тутмос III занял важнейшие финикийские города, захватив таким образом Средиземноморское побережье. Взял Кадеш - важнейший укрепленный город на р. Оронте. Взятие г. Кадеша укрепило влияние Египта в Палестине и в Сирии. Одержав победу над Митанийскими войсками при Кархемыше, переправился через Евфрат, захватив здесь важные в военном отношении пункты.<sup>3</sup>

Внутренняя и внешняя политика Египта еще более укрепились при Аменхотепе II. Он совершил несколько удачных походов в Сирию. Подробное описание этих походов сохранилось в интереснейшей надписи, найденной в развалинах Мемфиса. Во время своего похода он прошел через Палестину, разгромив войска противника и опустошив города, далее переправился через реку Оронт, занял Северную Сирию, захватив Угарит - важнейший экономический центр и стратегический пункт на берегу Средиземного моря. Аменхотеп II достиг берегов Евфрата и возможно переправился через нее, вторгнувшись в пределы страны Митаний.<sup>4</sup> Наследник Аменхотепа II, Тутмос IV, предпринял удачных походов в Нубию, завоевал ее до четвертого порога Нила. Его важным

---

1. Хрестоматия истории Древнего Востока, ч. 1, под ред. М. А. Коростовцева и др... М., 1980, с. 66.

2. Хрестоматия истории Древнего Востока, ч. 1, под ред. М. А. Коростовцева и др... М., 1980, с. 66.

3. Авдиев В. И. История Древнего Востока, М., 1970, с. 200.

4. Авдиев В. И. История Древнего Востока, М., 1970, с. 200.

дипломатическим достижением было женитьба на дочери Митанийского царя Артагамы, бывшего противника Египта. После чего Митанийское государство стало потенциальным союзником Египта против Хетского царства.<sup>1</sup>

Во время тридцатипятилетнего правления Аменхотеса III (1397-1360 гг. до н.э.), Египет достигает вершины мощи и богатства. Победоносные войны постоянно приносили неисчислимые доходы из покоренных стран. Процветала внутренняя и внешняя торговля. В царствовании Аменхотеса III Египет вел мирную внешнюю политику. Он и его преемники поддерживали политический авторитет со странами Азии уже не военной силой, а при помощи дипломатий и золота.

Международные отношения Египта этого времени довольно хорошо известны благодаря находке в Эль-Амарне большого государственного архива фараонов конца XVIII династии. В архиве сохранились дипломатические послания царей Вавилона, Ассирии, Митаний, Хетского государства и Кипра, а также сиро-палестинских князей и правителей к египетским фараонам.

Последние годы своего правления Аменхотеп III очень болел. По этому всеми государственными делами всдал его наследник, будущий фараон Аменхотеп IV. Его детство протекало в необычайной среде. Придворная знать ненавидела его мать. Они враждебно были настроены также и против него. Такое положение не могло не вызвать конфликт между фараоном и знатью, с жречеством. С вступлением на престол он мечтает о перевороте. Связанное с его именем переворот происходит в то время, когда Египет является передовым государством тогдашнего мира. Выход Египта из замкнутого круга узко-национальных интересов на широкую арену переднеазиатского и средиземноморского пространства, воздействие на египетскую культуру целого ряда сложных иноземных влияний, воскрешение к новой жизни древнеегипетских культов, наконец появление на троне фараона-мечтателя, одаренного железной, фанатической

---

1. Хвеледидзе М., Древний Египет, см. История народов древнего Востока, ред. Г. Меликишивили, Тб., 1988, с. 103, на груз. языке.

волей - вот предпосылки той религиозной реформы, которая подобна буре, потрясла до самых основ весь строй традиционной древне-египетской жизни.

Реформа Аменхотепа IV (Эхнатона) должна быть рассмотрена в соответствии общих закономерностей развития исторических событий, которая выкована всем историческим процессом развития страны. Исходя из этого, необходимо определить причины вызвавшие Эхнатоновские преобразования. Ее можно разделить на две группы: на внешние и внутренние причины.

Изгнание гиксосов было первым звеном в той цепи внешних исторических событий, которые привели в конечном итоге к реформе Эхнатона. В расширении внешних пределов египетской державы, в широкой завоевательной политике фараонов XVIII династии, заключался второе звено причинной цепи, тесно связанное с первым. Следовательно, ее следует считать второй причиной лежащей в основе Эхнатоновской реформы, с неизбежностью повлекший за собой и третий аналогичный момент - вовлечение Египта в сферу крупных переднеазиатских и средиземноморских государств и их интересов.

Этот третий период особенно интересен, так как в сохранившейся от того времени дипломатической переписке мы видим деятельное участие Египта в широкой международной политике того времени. Четыре крупных государств соперничали между собой на политической арене Передней Азии: Великая Хета, Митанни, Вавилон и Египет. Египту надлежало занять ведущее место среди мировых держав. Политика Аменхотепа III сводилась в этом отношении к поддержанию некоего дипломатического *status quo*, образовавшегося благодаря крупным завоеваниям его воинственных предшественников. Престиж Египта был настолько высок тогда в Сирии, что Аменхотепу III не доставляло большого труда поддерживать его на этой высоте.<sup>1</sup>

---

1. Авдиев В.И. Древне-египетская реформация, М., 1923, с. 29

Брачные узы и посылка денежных и натуральных даров были очевидно в то время самыми приемлимыми мерами укрепления политических союзов между государствами. На такой основе - богатый торговый Вавилон и недавний враг Египта Митании - стали теперь ближайшими союзниками Египта. Наконец благодаря завоеванию Финикии, Египту удалось заручиться дружбой и союзом островных государств Егейского и средиземного морей. Таким образом Египет вошел в тесное соприкосновение с крупнейшими государствами Переднего Востока и Средиземного моря, выступив на широкую арену мировой и великодержавной политики.

Последней, четвертой, внешней причиной, оказавшей непосредственное влияние на реформу Эхнатона, следует считать те иноземные влияния, которые явились результатом вовлечения Египта в сферу широких мировых интересов.

Особенно сильно сказалось иноземное влияние на египетский язык. Иностранные купцы, солдаты и пленные наводнили Египет и своей речью естественно воздействовали на египетский язык затопив его целым потоком варваризмов. Египетские воины и купцы, приславшие из Сирии, привозили с собой на родину целый запас новых слов, оборотов и форм, заимствованных ими у покоренных племен.

В сфере изобразительного искусства эти явления наблюдаются особенно ярко. Египетская скульптура, рельеф и живопись приобрели большую свободу и простоту форм.

Под влиянием расширения египетской империи и увеличения духовного кругозора древнего египтянина, главное божество Амон стал приобретать черты всемирного бога, восприняв некоторые свойства как Израильского Яхве, так и Хетского Ташуба, Вавилонского Ваала, Мардука и Шамаша и Ассирийского Ассур, приобретая благодаря этому двойственный лик узко-национального, и в то же время широко космополитического божества. Некоторые из этих черт получили свое полное и законченное развитие в идее единного, вселенского и

любвеобильного бога солнечного диска Атона, которую старался провести в жизни Эхнатон.<sup>1</sup>

В области государственного управления иноземное влияние сказалось меньше, так как Египет с древнейших времен обладал крепкими и прочными традициями государственного бюрократического управления, выработанными еще в эпоху централизованного Древнего Царства.

Более значительное иноземное влияние испытали на себе египетская торговля и ремесленное производство, и связанная с ними организация государственных и общественных финансов, т.е. весь экономический строй древнего Египта. Именно у всемирного банкира и казначея - Вавилона заимствовал Египет те тонкие формы денежного хозяйства, кредит и бухгалтерию, без которых не мыслима развитие торговли и ремесленного производства. Таковы внешние причины, которые в конечном итоге привели к реформе Эхнатона.

Внутренние причины Эхнатоновской реформы исходят из того внутреннего политического, социального и религиозно-культурного строя, который создался в Египте к этому времени.

Организация постоянного войска является абсолютно необходимой во всяком государстве, ведущем широкую завоевательную политику. Действительно, такое постоянное войско было создано при фараонах XVIII династии. Египетская армия в то время подразделялась приблизительно на три группы: на легко-вооруженную пехоту, на тяжело-вооруженную пехоту и на колесницы. Победоносная армия, блестящие походы естественно вызвали сильный подъем национального самосознания национальной гордости у египтян.

Развитие военной организации, расширение пределов страны, дипломатические сношения с соседними государствами, в свою очередь вызвало соответственное усложнение государственного, бюрократического аппарата, главным образом, в мощной централизации власти и

---

1. Авдиев В.И. Древне-египетская реформация, М., 1923, с. 34-35.

управления. Вся власть была сосредоточена в руках всемогущего фараона. Таким образом, эта колоссальная власть над жизнью, имуществом и даже душой своих подданных, в значительной степени позволило Эхнатону смело, быстро и решительно провести в жизнь ту грандиозную реформу, которая медленно назревала в недрах общества и его могущественной волей была дарована египетскому народу.

Экономическое развитие Египта в эпоху нового Царства шло быстрым темпом. За это время Египет из отсталой страны превратился в богатую и мощную державу, шедшую во главе всего мирового экономического движения.

В процессе политического и экономического роста страны, формировалась и крепла новая социальная сила в лице жречества. Храмное хозяйство достигло ко времени Нового Царства значительного развития. Сплоченность, организованность, дисциплинированность жречества и объединяющий его единый кастовый дух делали из него крупную и заметную социальную силу в египетском обществе. Против усилившегося жречества ополчилась, как военное сословие, так и чиновничество, тот бюрократический аппарат, который окружал фараона.

Подстрекаемый этими двумя сословиями фараон уяснил себе, всю ту опасность, которая грозила его божественной власти, со стороны тех, кто владел умами и душами населения. Располагая в то же время крупнейшими материальными ресурсами. Во главе египетского жречества стоял грандиозный храм Амона в Фивах. Со своей могущественной жреческой коллегией. В этой острой социальной борьбе чиновничества и военной аристократии, против жречества заключается одна из причин Эхнатонской реформы. Аменхотеп IV, принявший имя Эхнатон, со всей силой, своей фараоновской власти обрушился на фиванское жречество и всемогущего Амона. Установив новую религию Солнечного диска Атона, и объявив себя его первосвященником, пророком и возлюбленным сыном, как это мы читаем в его гимнах Солнцу.

Эхнатон фигура необычная, исключительная. Его внутренние искания не превратили его в бесплодного мистика. Он сумел претворить в жизнь свои видения, действуя именем данный ему царской власти.<sup>1</sup> По бесчисленным изображениям было доподлинно известно, как выглядел Аменхотеп IV (Эхнатон). Его узкая с выступающим затылком голова сидела на тонкой и длинной шее. Тонкими были также руки и голени и сам стан фараона. Зато груди и живот сильно выдавались, таз был широк и бедра были полными... Жсноподобный облик Аменхотеса IV (Эхнатона) издавна поражал ученых.<sup>2</sup>

Но зато острый подбородок, изящное длинное лицо, худая и длинная шея, мечтательные глаза придавали его облику какую-то необычайную духовную силу. Как будто вечно пламенсющийся огонь духа сжигает его слабое тело изнемогающее под тяжестью душевной ноши.

В частной жизни Эхнатон выступает перед нами как верный семьянин, горячо любящий свою жену Нефертити, своих шестерых дочерей.

Главная черта Эхнатона, как государственного деятеля заключается в его реформаторской смелости, в его неиссекающем новаторстве, переустройства государства на новый лад.

Переворот Амонхотепа IV обычно называют религиозной реформой и это справедливо если иметь в виду совершенные им преобразования. Но вряд ли можно в ней разобраться, если рассматривать ее, только с точки зрения развития египетской религии. Она не отделима от политической жизни того времени и является подлинным результатом развернувшиеся политической борьбы. Если быть немногословным, то она сводится к следующему, фараон упразднил культ Амона и ввел культ Атона, храмы и хозяйства Амона переходят к Атону, вместо жречества

---

1. Кристиан Жак, Египет великих фараонов, М., 1992, с. 189.  
2. Перепелкин Ю.Я. Тайна золотого гроба, М., 1969, с. 15.

Амона появляется жречество Атона. Фараон покидает Фивы и строит себе новый город - Ахетатон.<sup>1</sup>

При таком изложении ярко проступает то, что реформа явилась следствием политической борьбы, с прямым выражением и меньше всего была связана с развитием религиозной идеи.

Его переворот - это изменение взаимоотношений со старыми богами. Аменхотеп их отвергает, но не отрицает. Переворот был не столько религиозным, сколько отображенным религиозным сознанием политическим. Политическим последствием должно было стать усиление власти фараона. Бог-фараон солнце Эхнатона отрицал не только Амона. Он претендовал на то, чтобы стать действительно единственным правителем Египта, его безраздельным монархом.<sup>2</sup> Ибо в Эхнатоновской религии сохранились прежние понятия о грядущем обожествлении человека, о земном обожествлении фараона, как рожденного сына солнца и вытекающий отсюда культ фараона, про которого в те времена говорили, что он "восходит" на престол, подобно тому, как солнце "восходит на горизонте неба".<sup>3</sup>

Крайнее обожествление власти фараона, устранение старого фиванского жречества и неудачная попытка замесить его новообразованным общественным слоем, полная неподготовленность основной массы египетского населения, воспитанной в течение тысячелетий на традиционных культах, к принятию новой религии единобожия и воспринимала ее если не враждебно, то по крайней мере, холодно. Преемники Эхнатона не сумели продолжить его дела и принуждены были капитулировать перед требованиями всемогущего фиванского жречества. Впрочем переворот Аменхотепа IV (Эхнатона) не прошел бесследно. Позиция фиванской знати значительно ослабла, которое не дало им возможности воспользоваться плодами своей победы. Не была восстановлена ее безграничная власть.

---

1. Шиллюк Н.Ф. История древнего мира: древний восток, ч. 1, Свердловск 1991, с. 124.

2. Шиллюк Н.Ф. История древнего мира: древний восток, ч. 1, Свердловск 1991, с. 127.

3. Авдеев В.И. Древне-египетская реформация, М., 1923, с. 102.

# შინაარსი

|                                                                                           |    |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| შესავალი                                                                                  | 3  |
| 1. მე-18 დინასტიის აგრესიული საგარეო პოლიტიკა ძლევამოსილი ეგვიპტური იმპერიის შექმნა       | 8  |
| 2. ამენხოტეპ IV (ეხნატონის) ზეობის დასაწყისი, რეფორმის წინამძღვრები და წინაპირობა         | 16 |
| 3. ამენხოტეპ IV (ეხნატონის) რეფორმის მიზეზები                                             | 18 |
| 4. ამენხოტეპ IV (ეხნატონის) რეფორმის რელიგიური ხასიათი                                    | 38 |
| 5. მეოცნებე ფარაონი, თუ ფანატიკოსი რეფორმატორი                                            | 43 |
| 6. ამენხოტეპ IV (ეხნატონის) სარწმუნოებრივი რეფორმის პოლიტიკური არსი                       | 48 |
| 7. ამენხოტეპ IV (ეხნატონის) რეფორმის შედეგები                                             | 55 |
| 8. Религиозная реформа Аменхотспа IV (Энхатона) и ее политическая сущность (Р е з ю м е ) | 61 |

**ნოდარ დარსანია**

**ამენხოტეპ IV (ენნატონის)  
სარწმუნოებრივი რეფორმა და მისი  
პოლიტიკური არსი**

**ПОДАР ДАРСАНИЯ**

**РЕЛИГИОЗНАЯ РЕФОРМА  
АМЕНХОТЕПА IV (ЭХНАТОНА) И ЕЕ  
ПОЛИТИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ**

**უ ა ს ი ს ა ხ ე ლ მ ე კ რ უ ლ ე ბ ი**

**ხელმოწერილია დასაბეჭდად 27. 09. 2005  
საბეჭდი ქაღალდი 60X84 1/16  
ნაბეჭდი თაბახი 4,5  
ტირაჟი 500**

გარეკანის I გვ-ზე:  
ნეფერტიტი და ეხნატონი:

გარეკანის მეოთხე გვ-ზე:-  
ეხნატონისა და მისი ოჯახის მზისადმი თაყვანისცემა.

დაიბეჭდა შპს „ეროვნული მწერლობის“ სტამბაში,  
თბილისი, რუსთაველის გამზ. №42.